

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

О. М. Білобровець

Методичні рекомендації
до семінарських занять з освітньої компоненти

«СЛОВ'ЯНО-РУСЬКА АРХЕОЛОГІЯ»

Житомир – 2023

УДК: 902 (477)

Б 61

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Житомирського державного університету ім. І. Франка,
протокол № 2 від 27 січня 2023 р.*

Рецензенти:

Стельникович С. В. – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Махорін Г. Л. – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук Поліського національного університету

Мосієнко О.В. – кандидат історичних наук, викладач ВСП «Житомирський торговельно-економічний фаховий коледж Київського національного торговельно-економічного університету»

Б 61. Білобровець О. М. Методичні рекомендації до семінарських занять з освітньої компоненти «Слов'яно-руська археологія». Житомир: Вид. 2023. 57 с.

Методичні рекомендації до семінарських занять містять перелік основних проблем освітньої компоненти «Слов'яно-руська археологія», плани семінарських занять та завдання для самостійної роботи з основною та додатковою літературою, інтернет-ресурсами до тем, питання до заліку, критерії оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти, окреслені принципи організації самостійної роботи.

Для бакалаврів історичного факультету денної форми навчання.

УДК: 902 (477)

© О. М. Білобровець, 2023
© ЖДУ ім. І. Франка, 2023

ЗМІСТ

Пояснювальна записка	4
Розподіл навчального часу за темами та видами роботи	6
Методична карта освітньої компоненти.....	7
Тематика лекцій	8
Семінарські заняття та самостійна робота	10
Принципи організації самостійної роботи	49
Методи контролю успішності навчання	51
Питання до заліку	52
Критерії оцінювання навчальних досягнень бакалаврів	54
Рекомендована література	55

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Підготовка здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 032 Історія та археологія є базовим напрямком освітньої діяльності історичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка. Представлені методичні рекомендації відповідають вимогам, що висуваються до підготовки бакалаврів за освітньо-професійною програмою Історія та археологія.

Метою вивчення освітньої компоненти є формування у студентів системи знань про особливості археологічних культур з III ст. до н. е. до середини XIV ст. та господарську діяльність, спосіб життя, матеріальну й духовну культуру слов'ян та інших народів на території України (за археологічними пам'ятками і знахідками).

Основними завданнями вивчення освітньої компоненти «Слов'яно-руської археології» є:

- розкрити сутність господарської діяльності, способу життя, матеріальної й духовної культури слов'ян та інших народів на території України (за археологічними пам'ятками і знахідками);

- ознайомити студентів з основними археологічними пам'ятками України;

- дати характеристику основним археологічним культурам на території України з III ст. до н. е. до середини XIV ст.

- навчити студентів розпізнавати належність окремих пам'яток та речових залишків до конкретної археологічної культури,

- сформулювати необхідні теоретичні знання, необхідні для проходження літньої польової практики.

- навчити реконструювати та відтворювати картини економічного, соціального та духовного життя народів, що проживали на території України.

Методичні рекомендації до семінарських занять з освітньої компоненти «Слов'яно-руська археологія» складені на основі проблемно-хронологічного та історико-системного методів та базуються на принципах науковості, історизму, конкретності й всебічності. Представлені форми проведення занять, запропоновані науково-творчі завдання передбачають формування у здобувачів освіти навичок критичного мислення, вміння аналізувати та узагальнювати. Завдання спрямовані й на формування практичних умінь історика-науковця й фахівця археолога.

Для розвитку творчого мислення студента, формування його комунікативних умінь та практичних навичок, підготовки до професійного життя під час проведення семінарських занять поруч з традиційними методами використовується новітні технології навчання. Застосування інноваційних методів навчання ґрунтується на діяльнісному, компетентнісному, особисто-орієнтованому, професіографічному та синергетичному підходах.

Найбільш ефективним у підготовці та проведенні семінарських занять є **контекстне навчання**, яке ґрунтується на інтеграції різних видів діяльності студентів: навчальної, наукової, практичної.

Під час семінарських занять використовуються такі **методи навчання**:

Пояснювально-ілюстративний метод. Студенти здобувають знання, використовуючи лекцію, готуючи презентації за окремими темами. На заняттях активно використовуються карти та ілюстрації.

Метод проблемного викладення. Використовується викладачем на лекціях та семінарських заняттях. Після оголошення теми, перед викладом матеріалу або підготовкою завдання, здобувачі освіти отримують проблему, пізнавальне завдання, над розв'язанням яких працюють впродовж заняття. Потім, розкриваючи систему доведень, порівнюючи погляди, різні підходи, викладач показує спосіб розв'язання поставленого завдання і обговорює можливі варіанти від здобувачів. Студенти стають як свідками, так і співучасниками наукового пошуку.

Метод евристичної бесіди. За допомогою цього пошукового методу студенти на семінарських заняттях здобувають нові знання в процесі групових обговорень, узагальнень, порівнянь з іншими періодами, подібними проблемами, що мали місце в різних археологічних культурах та впливах сусідів. При цьому активно застосовуються міждисциплінарні зв'язки і знання, що засвоєні в процесі опанування інших історичних предметів. Цей метод дозволяє активізувати мисленнєвий процес у студентів, спонукає їх до пізнання.

Дослідницький метод. Використовується викладачем для розвитку творчих здібностей студентів. Найбільш повно цей метод застосовується під час підготовки студентами міні творчих робіт, повідомлень, рефератів. Вони після отримання дослідницької проблеми, самостійно аналізують фактичний матеріал, опрацьовують опубліковані дослідження, джерела, систематизують здобуту інформацію, порівнюють різні погляди та думки провідних істориків.

Важливим також є **імітаційне навчання**. Його основою є імітаційно-ігрове моделювання в умовах навчання процесів, що відбуваються в реальній системі. Воно вимагає застосування інтерактивних методів навчання:

Моделювання ситуації (відтворення історичного середовища, в якому сформувалось певна археологічна культура, соціально-економічна модель суспільства, культурні традиції).

Програма освітньої компоненти складається з одного модуля:

I модуль. Археологічні пам'ятки ранніх слов'ян та періоду Київської Русі.

Освітня компонента «Слов'яно-руська археологія» викладається на III курсі, у 5 семестрі.

На вивчення освітньої компоненти відводиться 120 годин 4 кредити ECTS.

Форма проведення занять: лекції, семінарські.

**РОЗПОДІЛ НАВЧАЛЬНОГО ЧАСУ ЗА ТЕМАМИ
ТА ВИДАМИ РОБОТИ**

4. Структура освітньої компоненти

Назви тем	Кількість годин				
	Денна форма				
	Всього	У тому числі			
Лекції		Семінарські заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Тема 1. Латенський період (III ст. до н.е. – I ст. н.е.)	12	2	2	-	8
Тема 2. Ранньоримський період (I-III ст. н.е.).	12	2	2	-	8
Тема 3. Пізньоримський період і гунський час (III – V ст.).	12	2	2	-	8
Тема 4. Господарство та духовний розвиток слов'ян I - V ст.	12	2	2	-	8
Тема 5. Східні слов'яни в ранньосередньовічну добу (V – VII ст.).	12	2	2	-	8
Тема 6. Східні слов'яни напередодні утворення держави (VII – IX ст.).	12	2	2	-	8
Тема 7. Городища, могильники та сільські поселення доби Київської Русі.	12	2	2	-	8
Тема 8. Фортеці та військова справа в Київській Русі.	12	2	2	-	8
Тема 9. Давньоруські міста та міська культура.	12	2	4	-	6
Тема 10. Економічний та духовний розвиток Київської Русі.	12	2	4	-	6
Разом за модулем 1	120	20	24	-	76

МЕТОДИЧНА КАРТА ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ

№ з/п	Назва теми
Тема 1	Латенський період (III ст. до н.е. – I ст. н.е.)
Тема 2	Ранньоримський період (I-III ст. н.е.).
Тема 3	Пізньоримський період і гунський час (III – V ст.).
Тема 4	Господарство та духовний розвиток слов'ян I - V ст.
Тема 5	Східні слов'яни в ранньосередньовічну добу (V – VII ст.).
Тема 6	Східні слов'яни напередодні утворення держави (VII – IX ст.).
Тема 7	Городища, могильники та сільські поселення доби Київської Русі.
Тема 8	Фортиці та військова справа в Київській Русі.
Тема 9	Давньоруські міста та міська культура.
Тема 10	Економічний та духовний розвиток Київської Русі.

ТЕМАТИКА ЛЕКЦІЙ

I модуль. Археологічні пам'ятки ранніх слов'ян та періоду Київської Русі.

Тема 1. Латенський період (III ст. до н.е. – I ст. н.е.).

Латенські пам'ятки Закарпаття. Я. Ейснер, В. Бідзіль, В. Котигорошко. поселення Галіш-Ловачка, Верхні Ратовці, Ново-Клинове, Дякове. Зарубинецька культура. Локальні варіанти: середньо-та верхньодніпровський, прип'ятсько-поліський та сеймський (типу Харівка). Пшеворська культура. М. Ю. Смішко, І. К. Свешніков, Г. І. Смірнова, В. Д. Баран, Д. Н. Козак. Гринів, с. Зубри. Поєнешті-лукашівська культура. Карпато-Дністровський регіон у межиріччі Дністра, Пруту та Серета. Поселення у с. Круглику, Кодині, Соколі, Гринчук. Розкопки Б. О. Тимощука, І. С. Винокура, С. П. Пачкової. Господарство та соціальний устрій.

Тема 2. Ранньоримський період (I-III ст. н.е.).

Пізньюзарубинецькі пам'ятки. Території від Південного Бугу на заході до Середнього Подніпров'я. Пам'ятки типу Лютіж. Пам'ятки типу Рохни. Пам'ятки типу Почеп. Пам'ятки типу Картамишеве 2 — Терновка 2. Пам'ятки типу Грині. Зубрицька культура. Генетична спорідненість пізньюзарубинських і зубрицьких пам'яток. Липицька культура. Верхнє Подністров'я та Попруття. Поселення у Верхній Липиці. Господарство та соціальний устрій.

Тема 3. Пізньюримський період і гунський час (III – V ст.).

Київська культура. Подесення і Посейм'я, а також верхів'я Сули, Псла, Ворскли і Сіверського Дінця. В. М. Даниленко, Є. В. Максимов, Н. М. Кравченко, Р. В. Терпиловський. Черняхівська культура. В. В. Хвойка, К. Гадачек, М. Ю. Смішко, А. Т. Сміленко, Є. В. Махно, М. Ю. Брайчевський, Е.О. Симонович та ін. поселення у Неслухові і Ріпневі на Західному Бuzі, Черепині, Теремцях і Соколі на Дністрі, Журавці й Обухові у Подніпров'ї, могильники Черняхів, Косаново. Культура карпатських курганів. Територія між Карпатами і верхів'ями Дністра, Серета і Пруту. Поселення Глибока і Гореча II. Могильники. Керамічний комплекс. Вельбарська культура. Західна Волинь (до Горині) та верхів'я Південного Бугу. Могильник у с. Дитиничі. М. Ю. Смішко, М. О. Тиханова, Л. І. Крушельницька, В. В. Кропоткін, Д.Н. Козак. Поховальні ритуали. Кераміка. Господарство та соціальний устрій.

Тема 4. Господарська діяльність і соціальна структура землеробського населення (I – V ст.).

Розвиток землеробства та приселищного тваринництва. Кельтські досягнення у чорній металургії та металообробці. Однокамерні житла з опалювальною спорудою. Роди або первісні сусідські общини. Формування міфологічних уявлень ранніх слов'ян. Землеробська дохристиянська релігія. Практики магії і культу. Сакральні сутності як об'єкти віри у слов'ян. Демонологія, як панівний рівень слов'янських вірувань. Політеїзм як віра в багатьох богів. Слов'янські божества. Перун і Велес, Сварог і Сварожня, Дажбог і Ярило. Археологічні пам'ятки черняхівських племен.

Тема 5. Східні слов'яни в ранньосередньовічну добу (V – VII ст.).

Культури слов'ян (склавівів і антів) V—VII ст. Празька культура. Ареал розселення. Неукріплені та укріплені поселення. Житла та глинобитні печі. Прикраси і предмети убрання с. Зимне. Пеньківська культура. Приграничні райони Лісостепу і Степу. Локальні варіанти пеньківської культури: лівобережний, надпорізький, дніпро-дністровський і дністро-прутський. Експедиція під керівництвом Д.Т. Березовця, П. І, Хавлюка, О. М. Приходнюка та ін. Колочинська культура. Дніпровське Лівобережжя. Розкопки у с. Артюхівка, городища у с. Колочин, Мощонка. Кераміка. Предмети убрання і прикраси. Господарство та соціальний устрій.

Тема 6. Східні слов'яни напередодні утворення держави (VII – IX ст.).

Райковецька культура. Правобережну Україну і Закарпаття. пам'ятки типу Луки Райковецької. Неукріплені поселення Рашков І. Типи жител. Поховальні пам'ятки. Ліпний керамічний посуд. Волинцевська і роменська культури. Лісостеп і південні райони Полісся Дніпровського Лівобережжя. Донецьке городище поблизу Харкова. Розкопки Д.Я. Самоквасова, В. О. Городцова, О. О. Спіцина, В. В. Хвойки та ін. Битицьке та Новотроїцьке городища, поселення Волинцеве, Обухів, Ходосівка. Господарські споруди і ремісничі майстерні. Поховальні обряди. Господарство та соціальний устрій.

Тема 7. Городища, могильники та сільські поселення доби Київської Русі.

Штучні укріплення. Змієві вали. Пороський вал. Городища. Зруби й кліті. Райковецьке городище на р. Гнилоп'ять. Чорна могила. Основні заняття: землеробство, домашнє тваринництво. Техніка обробітку землі: двопільна, трипільна. Еволюція знарядь праці (рало, соха, плуг). Промисли: мисливство, рибальство, бортництво. Ремесла. С. Комарівське біля Переяслава, с. Автуничі (Чернігівщина).

Тема 8. Фортеці та військова справа в Київській Русі.

Фортеці Білгород, Васильків. Зброя дальнього і ближнього бою. Ударна зброя. Захисний одяг: броня, кольчуга, панцир.

Тема 9. Давньоруські міста та міська культура.

Київське і Переяславське князівства. Київ. Переяслав. Вишгород. Родень. Юр'єв. Воїнь. Чернігівське і Сіверське князівства. Чернігів. Новгород-Сіверський. Любеч. Путивль. Галицько-Волинське князівство. Галич. Пліснеськ. Звенигород. Львів. Бакота.

Тема 10. Економічний та духовний розвиток Київської Русі.

Формування феодалних відносин. Розвиток землеробства і тваринництва. Промисли і ремесла. Розвиток торгівлі. Світогляд хліборобів. дохристиянські і християнські елементи. Місце людини в світі. Символіка речей. Космогонічні міфи. Язичницькі обряди поховання в поєднанні з християнською філософією. Хліборобський і церковний календар.

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

І модуль. Археологічні пам'ятки ранніх слов'ян та періоду Київської Русі.

Семінарське заняття № 1

Археологічні культури ранніх слов'ян. Латенський період (III ст. до н.е. – I ст. н.е.).

Мета: з'ясувати характерні риси археологічних культур ранніх слов'ян в кінця I тис. до н.е. – початку I тис. н.е.; визначити вплив кельтської культури на господарське та соціальне життя давніх слов'ян; формувати вміння самостійного використання інформаційних ресурсів для опанування новими знаннями, розвивати аналітичні здібності для особистісного розвитку.

План.

1. Характеристика періоду.
2. Наукові дослідження археологічних культур періоду. (Детальніше про одного із археологів)
3. Порівняльна характеристика ареалу, поселень і житла латенських пам'яток, Зарубинецької, Пшеворської, Поєнешті-лукашівської культур.
4. Характеристика поховального обряду культур періоду.
5. Порівняльна характеристика занять, ремесел і кераміки.
6. Хронологія існування, виникнення і трансформацій.

Обладнання: проектор, ноутбук/телевізор, презентація матеріалу, карти: «Зарубинецька культура», «Пшеворська культура», «Поєнешті-лукашівська культура»

Основні поняття та постаті: ранні слов'яни, латенізовані культури, кельти, венети, гети, даки, бастарни, костобоки, первісна сусідська община, поховальний обряд, кремація, зрубна, каркасно-стовпова конструкція, Корнелій Тацит, В. Бідзіль, В. Котигорошко, Є. Максимов, Г. Шовкопляс, Л. Поболь.

Теми рефератів:

1. Українські Карпати в кельтську добу.
2. Зарубинецькі племена як носії культури східноєвропейських венедів.
3. Традиційне житло ранніх слов'ян Подніпров'я.

Питання для обговорення/самостійної роботи

1. Яка культура цього періоду пов'язується з венетами і які її характерні риси?
2. Чим зумовлений поділ зарубинецької культури на локальні варіанти?

Тестові завдання:

1. Латенські пам'ятки Закарпаття пов'язані з впливами:

- А. Греків
- Б. Римлян
- В. Кельтів
- Г. Германців
- Д. Кочовиків

2. Для поховального обряду пам'яток Латенської культури характерним є:

- А. трупоспалення на стороні
- Б. трупоспалення на місці
- В. ямні трупоспалення
- Г. урнові трупоспалення
- Д. трупопокладення

3. Ареал поширення пам'яток Латенської культури в Україні:

- А. Верхнє Подністров'я, Попруття
- Б. Басейн річки Прип'ять та Пн. Бугу
- В. Середнє Подніпров'я
- Г. Північнє Лівобережжя, басейн річок Сейм, Сула, Ворксла
- Д. Закарпаття

4. Латенські пам'ятки в Україні представлені на території:

- А. Волині
- Б. в басейні Південного Бугу
- В. в Закарпатті
- Г. в Подніпров'ї
- Д. в Подесенні

5. Зарубинецька культура представляла комплекс кераміки:

- А. Лїпної
- Кружальної
- Лїпної та кружальної
- Лїпної, кружальної та імпортної
- Імпортної

6. Поселення Зарубинецької культури представлені:

- А. селищами
- Б. городищами
- В. селищами, городищами
- Г. стїйбищами, городищами
- Д. містами

7. Для поховального обряду Зарубинецької культури характерним є:

- А. трупоспалення на стороні
- Б. трупоспалення на місці
- В. ямні трупоспалення
- Г. урнові трупоспалення
- Д. трупопокладення

8. Пам'ятки Зарубинецької культури асоціюються з племенами:

- А. Антів
- Б. Венедів
- В. Склавинів
- Г. Германців
- Д. Сарматів

9. Пам'ятки Зарубинецької культури відносяться до:

- А. III ст. до н.е. – I ст. н.е
- Б. I-III ст. н.е.
- В. III – V ст
- Г. V – VII ст.; Д. VII – IX ст.

10. Ареал поширення Зарубинецької культури:

- А. Верхнє Подністров'я, Попруття
- Б. Басейн річки Прип'ять та Пн. Бугу
- В. Середнє і Верхнє Подніпров'я, Прип'ятсько-Полїський район та північнє Лівобережжя
- Г. Північнє Лівобережжя, басейн річок Сейм, Сула, Ворксла
- Д. Подніпров'я від р. Тясмин до р. Березини, Прип'ятське Полїсся, Середнє Посем'я

11. Слов'янським племенам антів відповідають археологічні пам'ятки:

А. пеньківської культури

Б. трипільської культури

В. зарубинецької культури

Г. черняхівської культури

Д. салтівської культури

12. В Зарубинецькій культурі виділяють локальних варіантів:

А. 1

Б. 2

В. 3

Г. 4

Д. 5

13. Поховальний обряд Зарубинецької культури:

А. тілопокладення

Б. поховання під курганом

В. муміфікація

Г. кремація на стороні

Д. кремація в човні

14. Поснешті-Лукашівська культура представляла комплекс кераміки:

А. Липної та імпоротної

Б. Кружальної

В. Липної та кружальної

Г. Липної, кружальної та імпоротної

Д. Імпоротної

15. Поснешті-Лукашівська культура в Україні пов'язана з впливами:

А. Греків

Б. Римлян

В. Кельтів

Г. Германців

Д. Фракійців

16. Для поховального обряду Поснешті-Лукашівської культури характерним є:

А. трупоспалення на стороні

Б. трупоспалення на місці

В. муміфікація

Г. підкурганні поховання

Д. трупопокладення

17. Пам'ятки Поснешті-Лукашівської культури відносяться до:

А. III ст. до н.е. – I ст. н.е

Б. I-III ст. н.е.

В. III – V ст.

Г. V – VII ст.; Д. VII – IX ст.

18. Ареал поширення Поснешті-Лукашівської культури:

А. Верхнє Подністров'я, Попруття

Б. Басейн річки Прип'ять та Пн. Бугу

В. Середнє Подніпров'я

Г. Північне Лівобережжя, басейн річок Сейм, Сула, Ворксла

Д. Карпато-Дністровський регіон у межиріччі Дністра, Пруту та Серета

19. Пшеворська культура представляла комплекс кераміки:

А. Липної

Б. Кружальної

В. Липної та кружальної

Г. Липної, кружальної та імпоротної

Д. Імпоротної

20. Пшеворська культура в Україні пов'язана з впливами:

- А. Греків
- Б. Римлян
- В. Кельтів
- Г. Германців
- Д. Фракійців

21. Для поховального обряду Пшеворської культури характерним є:

- А. трупоспалення на стороні
- Б. трупоспалення на місці
- В. ямні трупоспалення
- Г. урнові трупоспалення
- Д. трупопокладення

22. Пам'ятки Пшеворської культури відносяться до:

- А. III ст. до н.е. – I ст. н.е
- Б. I-III ст. н.е.
- В. III – V ст
- Г. V – VII ст.
- Д. VII – IX ст.

23. Ареал поширення Пшеворської культури:

- А. Верхнє Подністров'я, Попруття
- Б. Басейн річки Прип'ять та Зах. Бугу, Верхнє Подністров'я
- В. Середнє Подніпров'я
- Г. Північне Лівобережжя, басейн річок Сейм, Сула, Ворксла
- Д. басейн р. Західний Буг, Верхнє Подністров'я

24. Пшеворська культура на території України походить з:

- А. Польщі
- Б. Подунав'я
- В. Карпат
- Г. Кавказу
- Д. Приуралля

25. Пшеворська культура в Україні охоплювала територію:

- А. басейну р. Південний Буг
- Б. Верхнього Подністров'я і Західної Волині
- В. Середнього Подніпров'я
- Г. Причорномор'я
- Д. Лівобережжя

Рекомендована література

Основна:

1. Абашина Н.С., Козак Д.Н., Синиця Є.В., Терпиловський Р.В. Давні слов'яни. Археологія та історія : навчальний посібник. К. : "Стародавній Світ", 2012. 366 с.
2. Археологія України: курс лекцій. Ред Л. Залізник. Київ, 2005. 504 с.
3. Археологія Правобережної України / Абашина Н. та ін. Київ: Ін-т археології НАН України, 2010. 260 с.
4. Атлас українських історичних міст /наук. ред. Мирон Капраль. Львів, 2018. 54 с.
5. Вакуленко Л. Українські Карпати у пізньоримський час (етнокультурні та соціально-економічні процеси). Київ, 2010. 304 с.
6. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України. Тернопіль, 2005. 480 с.

7. Горбанеко С.А., Пашкевич Г.О. Землеробство давніх слов'ян (кінець I тис. до н. е. - I тис. н. е.). Київ : Академперіодика, 2010. 316 с.
8. Давні слов'яни. Археологія та історія / Н. С. Абашина [та ін.]. Київ: Стародавній Світ, 2012. 364 с.
9. Європейська археологія I тисячоліття н. е. / відп. ред. А. В. Скиба, С. Горбаненко. Київ: ІА НАН України, 2017. 285.
10. Залізник Л. Археологія України К., Либідь, 2005. 504 с.
11. Иванова С.В., Островерхов А.С., Савельев О.К., Остапенко П.В. Очерки истории и археологии Днестро-Бугского междуречья. Київ, 2012. 300 с.
12. Проблеми давньоруської та середньовічної археології / відп. ред. Івакін Г. Київ, 2010. 586 с.
13. Рудич Т.О. Населення Середнього Подніпров'я I–II тисячоліття за матеріалами антропології. Київ, 2014. 296 с.
14. Терський С. Археологія України (середньовічна доба) Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2017. 254.
15. Філюк О. Середньовічне Подніпров'я в системі міжцивілізаційних контактів між Балтією та Чорномор'ям. Нариси. Київ, 2017. 142 с.
16. Чмихов М., Кравченко Н., Черняков І. Археологія та стародавня історія України. Київ, 1992. 374 с.

Додаткова література:

1. Археологія і палеоекологія степової України : зб. наук. пр. / відп. ред. С. В. Махортих. Київ, 2017. 228 с.
2. Археологія та етнологія півдня Східної Європи / З. П. Маріна (відп. ред.) Дніпро: Ліра, 2016. 389 с.
3. Давня людина. Палеогеографія та археологія. Київ: Наукова думка, 2013. 204 с.
4. Європейська археологія I тисячоліття н. е.: зб. наукових праць на честь Ліани Василівни Вакуленко. Київ, 2017. 286 с.
5. Скиба А. В. Поясні набори слов'ян: геральдичний стиль. Київ, 2016. 236 с.
6. Старожитності Лівобережного Подніпров'я. Зб. наук. праць / наук. і відп. ред. О. Б. Супруненко. Київ: Дивосвіт, 2018. 208 с.
7. Терпиловский Р. В. Славяне Поднепровья в первой половине I тыс. н. э. Люблин, 2004.

Семінарське заняття № 2

Ранньоримський період (I-III ст. н.е.).

Мета: систематизувати знання здобувачів освіти про археологічні культури на території України в ранньоримський період, з'ясувати ступінь дослідженості культур, провести порівняльну характеристику базових елементів археологічних культур; формувати здатність критичного мислення та самостійного опанування знаннями.

План.

1. Характеристика періоду.

2. Наукові дослідження археологічних культур періоду. (Детальніше про одного із археологів)
3. Порівняльна характеристика ареалу, поселень і житла пізньозарубинецьких пам'яток, липицької і зубрицької культур.
4. Характеристика поховального обряду культур періоду.
5. Порівняльна характеристика занять, ремесел і кераміки.
6. Хронологія існування, виникнення і трансформацій культур періоду.

Обладнання: проектор, ноутбук/телевізор, презентація матеріалу, карти «Зарубинецька культура», «Липицька культура».

Основні поняття та постаті: пізньозарубинецькі пам'ятки, виїмчаті емалі, «поля поховань», кенотафи, прфільований посуд, лощена кераміка, В. Даниленко, П. Хавлюк, Д. Козак.

Теми рефератів:

1. Племена венедів на території України на початку I тисячоліття.
2. Фракійські традиції липицької культури у Подністров'ї.
3. Пшеворська культура на території України.

Питання для обговорення/самостійної роботи

1. Чи можна носіїв липицької культури пов'язувати з ранніми слов'янами?
2. Які з локальних варіантів зарубинецької культури практично не змінилися в I-III ст. н.е.?

Тестові завдання:

1. До пам'яток ранньоримського періоду належать культури:

- А. Зарубинецька
- Б. Зубрицька
- В. Вельбарська
- Г. Черняхівська
- Д. Празько-Корчацька

2. Липицька культура представляла комплекс кераміки:

- А. Липної
- Б. Кружальної
- В. Липної та кружальної
- Г. Липної, кружальної та імпоротної
- Д. Імпоротної

3. Липицька культура в Україні пов'язана з впливами:

- А. Греків; Б. Римлян; В. Кельтів; Г. Германців; Д. Дакійці

4. Для поховального обряду Липицької культури характерним є:

- А. трупоспалення на стороні
- Б. трупоспалення на місці
- В. ямні трупоспалення
- Г. урнові трупоспалення
- Д. трупопокладення

5. Пам'ятки Липицької культури відносяться до:

- А. III ст. до н.е. – I ст. н.е
- Б. I-III ст. н.е.
- В. III – V ст
- Г. V – VII ст.
- Д. VII – IX ст.

6. Ареал поширення Липицької культури:

- А. Верхнє Подністров'я, Попруття
- Б. Басейн річки Прип'ять та Пн. Бугу
- В. Середнє Подніпров'я
- Г. Північне Лівобережжя, басейн річок Сейм, Сула, Ворксла
- Д. Подесення

7. Ареал поширення Зубрицьких пам'яток культури:

- А. Верхнє Подністров'я, Попруття
- Б. Басейн річки Прип'ять та Пн. Бугу
- В. Середнє Подніпров'я
- Г. Північне Лівобережжя, басейн річок Сейм, Сула, Ворксла
- Д. Волинь, Верхнє Подністров'я

Рекомендована література

Основна:

1. Абашина Н.С., Козак Д.Н., Синиця Є.В., Терпиловський Р.В. Давні слов'яни. Археологія та історія : навчальний посібник. К. : "Стародавній Світ", 2012. 366 с.
2. Археологія України: курс лекцій. Ред Л. Залізняк. Київ, 2005. 504 с.
3. Археологія Правобережної України / Абашина Н. та ін. Київ: Ін-т археології НАН України, 2010. 260 с.
4. Вакуленко Л. Українські Карпати у пізньоримський час (етнокультурні та соціально-економічні процеси). Київ, 2010. 304 с.
5. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України. Тернопіль, 2005. 480 с.
6. Горбанєко С.А., Пашкевич Г.О. Землеробство давніх слов'ян (кінець I тис. до н. е. - I тис. н. е.). Київ : Академперіодика, 2010. 316 с.
7. Давні слов'яни. Археологія та історія / Н. С. Абашина [та ін.]. Київ: Стародавній Світ, 2012. 364 с.
8. 10. Європейська археологія I тисячоліття н. е. / відп. ред. А. В. Скиба, С. А. Горбаненко. Київ: ІА НАН України, 2017. 285.
9. 11. Залізняк Л. Археологія України К., Либідь, 2005. 504 с.
10. Іванова С.В., Островерхов А.С., Савельєв О.К., Остапенко П.В. Очерки истории и археологии Днестро-Бугского междуречья. Київ, 2012. 300 с.
11. Рудич Т.О. Населення Середнього Подніпров'я I–II тисячоліття за матеріалами антропології. Київ, 2014. 296 с.
12. Чмихов М., Кравченко Н., Черняков І. Археологія та стародавня історія України. Київ, 1992. 374 с.

Додаткова література:

1. Археологія і палеоекологія степової України : зб. наук. пр. /відп. ред. С. В. Махортих. Київ, 2017. 228 с.
2. Археологія та етнологія півдня Східної Європи / З. П. Маріна (відп. ред.) Дніпро: Ліра, 2016. 389 с.
3. Давня людина. Палеогеографія та археологія. Київ: Наукова думка, 2013. 204 с.
4. Європейська археологія I тисячоліття н. е.: зб. наукових праць на честь Ліани Василівни Вакуленко. Київ, 2017. 286 с.

5. Скиба А. В. Поясні набори слов'ян: геральдичний стиль. Київ, 2016. 236 с.
6. Старожитності Лівобережного Подніпров'я. Зб. наук. праць /наук. і відп. ред. О. Б. Супруненко. Київ: Дивосвіт, 2018. 208 с.
7. Терпиловский Р. В. Славяне Поднепровья в первой половине I тыс. н. э. Люблин, 2004.

Семинарське заняття № 3

Пізньоримський період і гунський час (III – V ст.)

Мета: поглибити знання про археологічні культури періоду, визначити особливості та причини високого розвитку черняхівської культури та її вплив на сусідні території; формувати аналітичні навички здобувачів освіти, вміння критичного, самостійного та творчого мислення.

План.

1. Характеристика періоду.
2. Наукові дослідження археологічних культур періоду. (Детальніше про одного із археологів)
3. Порівняльна характеристика ареалу, поселень і житла київської, черняхівської, вельбарської культур.
4. Характеристика поховального обряду культур періоду.
5. Порівняльна характеристика занять, ремесел і кераміки.
6. Хронологія існування, виникнення і трансформацій культур періоду.

Обладнання: проектор, ноутбук/телевізор, презентація матеріалу, карти: «Черняхівська культура», «Київська культура».

Основні поняття та постаті: готи, ранньоісторичні слов'яни, кружальний посуд, імперія Германаріха, «культури римських впливів», Йордан, М. Смішко, В. Баран, І. Винокур.

Темі рефератів:

1. Черняхівська культура: проблеми етносу.
2. Вплив готів на розвиток матеріальної культури слов'ян.
3. Держава Германаріха.

Питання для обговорення/самостійної роботи

1. Чим зумовлений високий рівень розвитку Черняхівської культури?
2. Які археологічні культури пов'язані зі східними германцями? В чому проявився їх зв'язок?
3. Чим зумовлений поховальний обряд культури карпатських курганів?

Тестові завдання:

1. Київська культура генетично пов'язана з:

- А. зарубинецькою
- Б. пшеворською
- В. поєнешти-лукашівською
- Г. липицькою
- Д. зубрицькою

2. Вельбарська культура тісно пов'язана з:

- А. пшеворською
- Б. зарубинецькою
- В. поєншти-лукашівською
- Г. липицькою
- Д. київською

3. Черняхівська культура представляла комплекс кераміки:

- А. Ліпної
- Б. Кружальної
- В. Ліпної та кружальної
- Г. Ліпної, кружальної та імпоротної
- Д. Імпоротної

4. Для поховального обряду Черняхівської культури характерним є:

- А. трупоспалення на стороні
- Б. трупоспалення на місці
- В. ямні трупоспалення
- Г. урнові трупоспалення
- Д. трупопокладення

5. Поселення Черняхівської культури представлені:

- А. селищами
- Б. городищами
- В. селищами, городищами
- Г. стійбищами, городищами
- Д. містами

6. Пам'ятки Черняхівської культури відносяться до:

- А. III ст. до н.е. – I ст. н.е
- Б. I-III ст. н.е.
- В. III – V ст
- Г. V – VII ст.; Д. VII – IX ст.

7. Для Черняхівської культури характерними є:

- А. Ліпний посуд, каркасно-стовпова конструкція жител
- Б. Кружальний сірий посуд, різні типи жител
- В. Поховання під курганами
- Г. Гончарна та ліпна кераміка, неукріплені поселення
- Д. Ліпний посуд, юрти

8. Укажіть, як називали давніх слов'ян у писемних джерелах 1-2 ст.

- А. венедами
- Б. черняхівцями
- В. антами
- Г. трипільцями
- Д. слов'янами

9. Першим дослідником Черняхівської культури був:

- А. В. Хвойка
- Б. М. Брайчевський
- В. І. Винокур
- Г. В. Баран
- Д. М. Тиханова

10. Черняхівська культура була створена:

- А. антами
- Б. склавинами
- В. кельтами
- Г. різноетнічним населенням України
- Д. германцями

11. Для черняхівців характерним було житло:

- А. землянки
- Б. напівземлянки
- В. наземні будинки
- Г. кам'яні будівлі
- Д. поєднання різних типів житла

12. Характерною рисою черняхівської кераміки є:

- А. кружальний сірий посуд
- Б. червоноглиняний ліпний посуд
- В. груболіпна кераміка
- Г. тюльпаноподібний посуд
- Д. кружальний червонобокий посуд

13. Київська культура представляла комплекс кераміки:

- А. Ліпної; Б. Кружальної; В. Ліпної та кружальної
- Г. Ліпної, кружальної та імпоротної
- Д. Імпоротної

14. Пам'ятки Київської культури відносяться до:

- А. III ст. до н.е. – I ст. н.е
- Б. I-III ст. н.е.
- В. III – V ст
- Г. V – VII ст.
- Д. VII – IX ст.

15. Ареал поширення Київської культури:

- А. Верхнє Подністрів'я, Попруття
- Б. Басейн річки Прип'ять та Пн. Бугу
- В. Середнє Подніпров'я
- Г. Подесення, басейн річок Сейм, Сула, Ворксла
- Д. Попруття

16. Для Київської культури характерними є:

- А. Ліпний посуд, каркасно-стовпова конструкція жител
- Б. Кружальний сірий посуд, різні типи жител
- В. Поховання під курганами
- Г. Гончарна та ліпна кераміка, неукріплені поселення
- Д. Гончарна кераміка, наземні житла

17. Вельбарська культура представляла комплекс кераміки:

- А. Переважно ліпна
- Б. Кружальної
- В. Ліпної та кружальної
- Г. Ліпної, кружальної та імпоротної
- Д. Імпоротної

18. Вельбарська культура в Україні пов'язана з впливами:

- А. Греків; Б. Римлян; В. Кельтів; Г. Германців; Д. Фракійців

19. Пам'ятки Вельбарської культури відносяться до:

- А. III ст. до н.е. – I ст. н.е
- Б. I-III ст. н.е.
- В. III – V ст
- Г. V – VII ст.; Д. VII – IX ст.

20. Ареал поширення Вельбарської культури:

- А. Верхнє Подністрів'я, Попруття
- Б. Басейн річки Прип'ять та Зах. Бугу
- В. Середнє Подніпров'я
- Г. Північне Лівобережжя, басейн річок Сейм, Сула, Ворксла
- Д. Західна Волинь, Верхів'я Південного Бугу

Рекомендована література

Основна:

1. Абашина Н.С., Козак Д.Н., Синиця Є.В., Терпиловський Р.В. Давні слов'яни. Археологія та історія : навчальний посібник. К. : "Стародавній Світ", 2012. 366 с.
2. Археологія України: курс лекцій. Ред Л. Залізник. Київ, 2005. 504 с.
3. Археологія Правобережної України / Абашина Н. та ін. Київ: Ін-т археології НАН України, 2010. 260 с.
4. Вакуленко Л. Українські Карпати у пізньоримський час (етнокультурні та соціально-економічні процеси). Київ, 2010. 304 с.
5. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України. Тернопіль, 2005. 480 с.
6. Горбанеко С.А., Пашкевич Г.О. Землеробство давніх слов'ян (кінець I тис. до н. е. - I тис. н. е.). Київ : Академперіодика, 2010. 316 с.
7. Давні слов'яни. Археологія та історія / Н. С. Абашина [та ін.]. Київ: Стародавній Світ, 2012. 364 с.
8. 10. Європейська археологія I тисячоліття н. е. / відп. ред. А. В. Скиба, С. А. Горбаненко. Київ: ІА НАН України, 2017. 285.
9. 11. Залізник Л. Археологія України К., Либідь, 2005. 504 с.
- 10.Иванова С.В., Островерхов А.С., Савельев О.К., Остапенко П.В. Очерки истории и археологии Днестро-Бугского междуречья. Київ, 2012. 300 с.
- 11.Рудич Т.О. Населення Середнього Подніпров'я I–II тисячоліття за матеріалами антропології. Київ, 2014. 296 с.
- 12.Чмихов М., Кравченко Н., Черняков І. Археологія та стародавня історія України. Київ, 1992. 374 с.

Додаткова література:

1. Археологія і палеоекологія степової України : зб. наук. пр. /відп. ред. С. В. Махортих. Київ, 2017. 228 с.
2. Археологія та етнологія півдня Східної Європи / З. П. Маріна (відп. ред.) Дніпро: Ліра, 2016. 389 с.
3. Європейська археологія I тисячоліття н. е.: зб. наукових праць на честь Ліани Василівни Вакуленко. Київ, 2017. 286 с.
4. Черняхівська культура: до 85-річчя від дня народження І.С. Винокура. Зб. наук. праць / відп. ред. О. В.Петраускас, О. В. Гопкало, С. А. Горбаненко. Київ, 2016. 208 с.
5. Черняхівська культура: до 120 річчя від дня народження В.В. Петрова. З. наук. праць. Київ, 2014. 236 с.

Семінарське заняття № 4

Господарська діяльність і соціальне структуру землеробського населення (I – V ст.).

Мета: узагальнити знання студентів щодо економічного розвитку зарубинецьких та черняхівських племен, визначити фактори та обставини, що спричинили еволюцію технологій у землеробстві, з'ясувати вплив германських племен на формування соціальних відносин у ранніх слов'ян; формувати вміння

аналітичного мислення, самостійного формулювання думок та аргументованих позицій.

План.

1. Господарство зарубинців.
2. Економічний розвиток черняхівських племен.
3. Соціальний устрій ранніх слов'ян.
4. Духовна культура землеробського населення.

Обладнання: проектор, ноутбук/телевізор, презентація матеріалу, карти: «Зарубинецька культура», «Черняхівська культура»

Основні поняття та постаті: рід, високопродуктивне та екстенсивне землеробство, гончарство, надетнічність, Полібій.

Теми рефератів:

4. Вірування давніх слов'ян за археологічними даними.
5. Господарські досягнення черняхівської культури.
6. Археологічні пам'ятки давніх вірувань черняхівців.

Питання для обговорення/самостійної роботи

1. Які досягнення кельтів у матеріальній культурі найбільше вплинули на населення Південно-Східної Європи?
2. Чим зумовлене високопродуктивне землеробство черняхівців?
3. Чи можна вважати черняхівську спільноту ранньою державою?

Рекомендована література

Основна:

1. Абашина Н.С., Козак Д.Н., Синиця Є.В., Терпиловський Р.В. Давні слов'яни. Археологія та історія : навчальний посібник. К. : "Стародавній Світ", 2012. 366 с.
2. Археологія України: курс лекцій. Ред Л. Залізник. Київ, 2005. 504 с.
3. Археологія Правобережної України / Абашина Н. та ін. Київ: Ін-т археології НАН України, 2010. 260 с.
4. Вакуленко Л. Українські Карпати у пізньоримський час (етнокультурні та соціально-економічні процеси). Київ, 2010. 304 с.
5. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України. Тернопіль, 2005. 480 с.
6. Горбанеко С.А., Пашкевич Г.О. Землеробство давніх слов'ян (кінець I тис. до н. е. - I тис. н. е.). Київ : Академперіодика, 2010. 316 с.
7. Давні слов'яни. Археологія та історія / Н. С. Абашина [та ін.]. Київ: Стародавній Світ, 2012. 364 с.
8. Європейська археологія I тисячоліття н. е. / відп. ред. А. В. Скиба, С. А. Горбаненко. Київ: ІА НАН України, 2017. 285.
9. Залізник Л. Археологія України К., Либідь, 2005. 504 с.
- 10.Иванова С.В., Островерхов А.С., Савельев О.К., Остапенко П.В. Очерки истории и археологии Днестро-Бугского междуречья. Київ, 2012. 300 с.

11. Магомедов Б. В. Керамические пряслица черняховской культуры. Київ, 2015. 170 с.
12. Магомедов Б. В. Черняховская культура. Проблема этноса. Люблин, 2001.
13. Моця О. "Анти"—"Руси"—"Українці": формування ідентичності у слов'ян півдня Східної Європи V – XIX ст. К. : Наукова думка", 2012. 216 с.
14. Чмихов М., Кравченко Н., Черняков І. Археологія та стародавня історія України. Київ, 1992. 374 с.

Додаткова література:

1. Археологія і палеоекологія степової України : зб. наук. пр. /відп. ред. С. В. Махортих. Київ, 2017. 228 с.
2. Археологія та етнологія півдня Східної Європи / З. П. Маріна (відп. ред.) Дніпро: Ліра, 2016. 389 с.
3. Європейська археологія I тисячоліття н. е.: зб. наукових праць на честь Ліани Василівни Вакуленко. Київ, 2017. 286 с.
4. Терпиловский Р. В. Славяне Поднепровья в первой половине I тыс. н. э. Люблин, 2004.
5. Черняхівська культура: до 85-річчя від дня народження І.С. Винокура. Зб. наук. праць / відп. ред. О. В.Петраускас, О. В. Гопкало, С. А. Горбаненко. Київ, 2016. 208 с.
6. Черняхівська культура: до 120 річчя від дня народження В.В. Петрова. З. наук. праць. Київ, 2014. 236 с.

Семінарське заняття № 5

Східні слов'яни в ранньосередньовічну добу (V – VII ст.).

Мета: з'ясувати сутність процесів великого переселення та утворення трьох гілок слов'ян, характерні риси та особливості археологічних культур, сформованих на території України; формувати здатність до самостійного опанування знаннями, критичного мислення.

План.

1. Характеристика періоду.
2. Наукові дослідження археологічних культур періоду. (Детальніше про одного із археологів)
3. Порівняльна характеристика ареалу, поселень і житла празько-корчацької, пеньківської, колочинської культур.
4. Характеристика поховального обряду культур періоду.
5. Порівняльна характеристика занять, ремесел і кераміки.
6. Хронологія існування, виникнення і трансформацій культур періоду.

Обладнання: проектор, ноутбук/телевізор, презентація матеріалу, карти: «Празько-корчацька культура», «Пеньківська культура».

Основні поняття та постаті: анти, склавіни, поселення відкритого типу, городище, інгумація, «старожитності антив», патріархальні родини, «доба воєнної демократії», Йордан, Прокопій Кесарійський, слов'яни, С. Гамченко, Р. Терпиловський, Б. Тимощук.

Теми рефератів:

1. Давні слов'яни: археологія та історія.
2. Етногенез слов'ян.
3. Анти і склавини як спадкоємці черняхівської культури.

Питання для обговорення/самостійної роботи

1. Чи можна вважати племена празько-корчацької культури спадкоємцями черняхівської культури і чому?
2. Чим пояснюється поява інгумаций в окремих могильниках?

Тестові завдання:

1. Колочинська культура була спадкоємицею:

- А. Київської культури
- Б. Празької культури
- В. Черняхівської культури
- Г. Вельбарської культури
- Д. Маяцької культури

2. Ареал поширення Колочинської культури:

- А. Верхнє Подністрів'я, Попруття
- Б. Басейн річки Прип'ять та Зах. Бугу
- В. Середнє Подніпров'я
- Г. Північне Лівобережжя, басейн річок Сейм, Сула, Ворксла
- Д. Верхнє Подніпров'я, Подесення, Посем'я

3. Для поховального обряду Колочинської культури характерним є:

- А. трупоспалення на стороні
- Б. трупоспалення на місці
- В. ямні трупоспалення
- Г. урнові трупоспалення
- Д. трупопокладення

4. Пам'ятки Колочинської культури відносяться до:

- А. III ст. до н.е. – I ст. н.е
- Б. I-III ст. н.е.
- В. III – V ст
- Г. V – VII ст.
- Д. VII – IX ст.

5. Пам'ятки Колочинської культури пов'язують з племенами:

- А. Антів
- Б. Венедів
- В. Склавинів
- Г. Фракійців
- Д. Германців

6. Колочинська культура представляла комплекс кераміки:

- А. Ліпної
- Б. Кружальної
- В. Ліпної та кружальної
- Г. Ліпної, кружальної та імпоротної
- Д. Імпоротної

7. Колочинська культура сформувалася:

- А. в Північно-східній частині України
- Б. на Південному Сході України
- В. в басейні річки Південний Буг
- Г. в Подністрів'ї
- Д. в Прикарпатті

8. Пам'ятки Празької культури відносяться до:

- А. III ст. до н.е. – I ст. н.е
- Б. I-III ст. н.е.
- В. III – V ст
- Г. V – VII ст.
- Д. VII – IX ст.

9. Празька культура представляла комплекс кераміки:

- А. Ліпної
- Б. Кружальної
- В. Ліпної та кружальної
- Г. Ліпної, кружальної та імпоротної
- Д. Імпоротної

10. Празька культура охоплювала ареал:

- А. Правобережної України
- Б. Лівобережної України
- В. Причорномор'я
- Г. Карпат
- Д. Південного Сходу України

11. Серед жител Празької культури переважають:

- А. невеликі напівземлянки
- Б. великі наземні будинки
- В. кам'яні будинки
- Г. двоповерхові будинки
- Д. землянки

12. Територія поширення Празької культури збігається з ареалом:

- А. антів
- Б. склавинів
- В. фракійців
- Г. даків
- Д. сарматів

13. Пам'ятки Пеньківської культури пов'язують з племенами:

- А. Антів
- Б. Венедів
- В. Склавинів
- Г. Фракійців
- Д. Сарматів

14. Пеньківська культура представляла комплекс кераміки:

- А. Ліпної
- Б. Кружальної
- В. Ліпної та кружальної
- Г. Ліпної, кружальної та імпоротної
- Д. Імпоротної

15. Територія поширення Пеньківської культури збігається з ареалом:

- А. антів
- Б. склавинів
- В. фракійців
- Г. даків
- Д. сарматів

Рекомендована література

Основна:

1. Абашина Н.С., Козак Д.Н., Синиця Є.В., Терпиловський Р.В. Давні слов'яни. Археологія та історія : навчальний посібник. К. : "Стародавній Світ", 2012. 366 с.
2. Археологія України: курс лекцій. Ред Л. Залізняка. Київ, 2005. 504 с.
3. Археологія Правобережної України / Абашина Н. та ін. Київ: Ін-т археології НАН України, 2010. 260 с.
4. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України. Тернопіль, 2005. 480 с.
5. Горбаненко С.А., Колода В. В. Сільське господарство на слов'яно-хозарському порубіжжі. Київ, 2013. 236 с.
6. Горбаненко С.А., Пашкевич Г.О. Землеробство давніх слов'ян (кінець I тис. до н. е. - I тис. н. е.). Київ : Академперіодика, 2010. 316 с.
7. Давні слов'яни. Археологія та історія / Н. С. Абашина [та ін.]. Київ: Стародавній Світ, 2012. 364 с.
8. Європейська археологія I тисячоліття н. е. / відп. ред. А. В. Скиба, С. А. Горбаненко. Київ: ІА НАН України, 2017. 285.
9. Залізник Л. Археологія України К., Либідь, 2005. 504 с.
10. Іванова С.В., Островерхов А.С., Савельєв О.К., Остапенко П.В. Очерки истории и археологии Днестро-Бугского междуречья. Київ, 2012. 300 с.
11. Моця О.П. Землероби та кочівники на Великому Кордоні Східної Європи за часів Київської Русі. Київ, 2015. 297 с.
12. Моця О. "Анти"- "Руси"- "Українці": формування ідентичності у слов'ян півдня Східної Європи V – XIX ст. К. : Наукова думка", 2012. 216 с.
13. Приходнюк О. М. Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н. е.). Київ; Чернівці, 2001.
14. Проблеми давньоруської та середньовічної археології / відп. ред. Івакін Г. Київ, 2010. 586 с.
15. Рудич Т.О. Населення Середнього Подніпров'я I–II тисячоліття за матеріалами антропології. Київ, 2014. 296 с.
16. Чмихов М., Кравченко Н., Черняков І. Археологія та стародавня історія України. Київ, 1992. 374 с.

Додаткова:

1. Археологія і палеоекологія степової України : зб. наук. пр. /відп. ред. С. В. Махортих. Київ, 2017. 228 с.
2. Археологія та етнологія півдня Східної Європи / З. П. Маріна (відп. ред.) Дніпро: Ліра, 2016. 389 с.
3. Беляєва С.А. Славяне и тюрки на просторах Украины. Из истории контактов в XIII–XIV вв. – Ч. 1. Saarbrücken : Palmarium academic publishing, 2015. 333 с.
4. Європейська археологія I тисячоліття н. е.: зб. наукових праць на честь Ліани Василівни Вакуленко. Київ, 2017. 286 с.

5. Скиба А. В. Поясні набори слов'ян: геральдичний стиль. Київ, 2016. 236 с.
6. Старожитності Лівобережного Подніпров'я. Зб. наук. праць /наук. і відп. ред. О. Б. Супруненко. Київ: Дивосвіт, 2018. 208 с.
7. Терпиловский Р. В. Славяне Поднепровья в первой половине I тыс. н. э. Люблин, 2004.

Семінарське заняття № 6

Східні слов'яни напередодні утворення держави (VII – IX ст.)

Мета: поглибити знання про літописні східнослов'янські племена, сформовані на території України, з'ясувати особливості відповідних археологічних культур, визначити спадкоємність основних культурних ознак попередників; формувати науковий світогляд, здатність до самостійного та критичного мислення, аргументованої наукової позиції здобувачів вищої освіти.

План.

1. Характеристика періоду. Літописні слов'яни.
2. Наукові дослідження археологічних культур періоду. (Детальніше про одного із археологів)
3. Порівняльна характеристика ареалу, поселень і житла райковецької, волинцевської, романської культур.
4. Характеристика поховального обряду культур періоду.
5. Порівняльна характеристика занять, ремесел і кераміки.
6. Хронологія існування, виникнення і трансформації культур періоду.

Обладнання: проектор, ноутбук/телевізор, презентація матеріалу, карта: «Райковецька та волинцевсько-роменська культура».

Основні поняття та постаті: літописні слов'янські племена, етнополітичні й територіальні утворення, період «вождівства», Нестор-літописець, культові споруди, голозерна пшениця, язичництво, жерці, територіально-сусідська община, союзи-вождівства, Д. Самоквасов, Д. Березовець,

Теми рефератів:

1. Землероби і кочівники на просторах України в VII – IX ст.
2. Райковецька культура як спадкоємиця склавинів.
3. Керамічний комплекс Дніпровського Лівобережжя VII – IX ст.

Питання для обговорення/самостійної роботи

1. Яка археологічна культура лежить в основі формування давньоруської культури і чому?
2. У чому полягає взаємопов'язаність і особливості волинцевської і роменської культур?

Тестові завдання:

1. Райковецька культура сформувалася на основі:

А. Празько-Корчацької; Б. Пеньківської; В. Колочинської; Г. Черняхівської; Д. Київської

2. Райковецька культура виникла на основі:

- А. Вельбарської
- Б. Салтівської
- В. Колочинської
- Г. Празько-Корчацької
- Д. Салтівської

3. Ареал поширення Роменської культури:

- А. Верхнє Подністров'я, Попруття
- Б. Басейн річки Прип'ять та Пн. Бугу
- В. Середнє Подніпров'я
- Г. Північне Лівобережжя, басейн річок Сейм, Сула, Ворксла
- Д. Дніпровське Лівобережжя

4. Пам'ятки Роменської культури відносяться до:

- А. III ст. до н.е. – I ст. н.е
- Б. I-III ст. н.е.
- В. III – V ст
- Г. V – VII ст.
- Д. VII – IX ст.

5. Волинцевсько-роменська культура представляла комплекс кераміки:

- А. Ліпної
- Б. Кружальної
- В. Ліпної та імпоротної
- Г. Ліпної, кружальної та імпоротної
- Д. Імпоротної

6. Волинцевсько-роменська культура була поширена на:

- А. Північному та Східному Лівобережжі
- Б. Правобережжі
- В. в басейні р. Дністер
- Г. в Подунав'ї
- Д. в Карпатах

7. Основу керамічного комплексу Волинцевсько-роменської культури складав посуд:

- А. ліпний
- Б. кружальний
- В. ліпний і кружальний
- Г. ліпний, кружальний, імпортний
- Д. імпортний

8. Ареал поширення Волинцевської культури:

- А. Верхнє Подністров'я, Попруття
- Б. Басейн річки Прип'ять та Зах. Бугу
- В. Середнє Подніпров'я
- Г. Прикарпаття
- Д. Басейн річок Десна і Сейм

9. Поселення Волинцевської культури представлені:

- А. селищами
- Б. городищами
- В. селищами, городищами
- Г. стійбищами, городищами
- Д. містами

10. Пам'ятки Волинцевської культури відносяться до:

- А. III ст. до н.е. – I ст. н.е
- Б. I-III ст. н.е.
- В. III – V ст
- Г. V – VII ст.; Д. VII – IX ст.

11. Пам'ятки Лука-Райковецької культури відносяться до:

- А. III ст. до н.е. – I ст. н.е
- Б. I-III ст. н.е.
- В. III – V ст
- Г. V – VII ст.
- Д. VII – IX ст.

12. Райковецька культура представляла комплекс кераміки:

- А. Ліпної
- Б. Кружальної
- В. Ліпної та кружальної
- Г. Ліпної, кружальної та імпоротної
- Д. Імпоротної

13. Основний тип житла для Райковецької культури:

- А. землянка
- Б. напівземлянка
- В. наземні будівлі
- Г. кам'яні будівлі
- Д. юрти

14. В Райковецькій культурі переважали поселення:

- А. селища
- Б. городища
- В. міста
- Г. неукріплені селища з городищами
- Д. фортеці

15. Лука-Райковецька культура існувала на території України в:

- А. 4 – 5 ст.
- Б. 5 – 6 ст.
- В. 6 – 7 ст.
- Г. 7 – 8 ст.
- Д. 8 – 9 ст.

Рекомендована література

Основна:

1. Абашина Н.С., Козак Д.Н., Синиця Є.В., Терпиловський Р.В. Давні слов'яни. Археологія та історія : навчальний посібник. К. : "Стародавній Світ", 2012. 366 с.
2. Археологія України: курс лекцій. Ред Л. Залізняка. Київ, 2005. 504 с.
3. Археологія Правобережної України / Абашина Н. та ін. Київ: Ін-т археології НАН України, 2010. 260 с.
4. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України. Тернопіль, 2005. 480 с.
5. Горбаненко С.А., Колода В. В. Сільське господарство на слов'яно-хозарському порубіжжі. Київ, 2013. 236 с.
6. Горбаненко С.А., Пашкевич Г.О. Землеробство давніх слов'ян (кінець I тис. до н. е. - I тис. н. е.). Київ : Академперіодика, 2010. 316 с.
7. Давні слов'яни. Археологія та історія / Н. С. Абашина [та ін.]. Київ: Стародавній Світ, 2012. 364 с.
8. Європейська археологія I тисячоліття н. е. / відп. ред. А. В. Скиба, С. А. Горбаненко. Київ: ІА НАН України, 2017. 285.
9. Залізняка Л. Археологія України К., Либідь, 2005. 504 с.

- 10.Иванова С.В., Островерхов А.С., Савельев О.К., Остапенко П.В. Очерки истории и археологии Днестро-Бугского междуречья. Київ, 2012. 300 с.
- 11.Моця О.П. Землероби та кочівники на Великому Кордоні Східної Європи за часів Київської Русі. Київ, 2015. 297 с.
- 12.Моця О. "Анти"- "Руси"- "Українці": формування ідентичності у слов'ян півдня Східної Європи V – XIX ст. К. : Наукова думка", 2012. 216 с.
- 13.Побутова магія східних слов'ян за археологічними даними / упоряд. С. А. Горбаненко. Київ: Наукова думка, 2020. 176 с.
- 14.Приходнюк О. М. Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н. е.). Київ; Чернівці, 2001.
- 15.Проблеми давньоруської та середньовічної археології / відп. ред. Івакін Г. Київ, 2010. 586 с.
- 16.Рудич Т.О. Населення Середнього Подніпров'я I–II тисячоліття за матеріалами антропології. Київ, 2014. 296 с.
- 17.Терський С. Археологія України (середньовічна доба) Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2017. 254.
- 18.Філюк О. Середньовічне Подніпров'я в системі міжцивілізаційних контактів між Балтією та Чорномор'ям. Нариси. Київ, 2017. 142 с.
- 19.Чмихов М., Кравченко Н., Черняков І. Археологія та стародавня історія України. Київ, 1992. 374 с.

Додаткова:

1. Археологія і палеоекологія степової України : зб. наук. пр. /відп. ред. С. В. Махортих. Київ, 2017. 228 с.
2. Археологія та етнологія півдня Східної Європи / З. П. Маріна (відп. ред.) Дніпро: Ліра, 2016. 389 с.
3. Беляева С.А. Славяне и тюрки на просторах Украины. Из истории контактов в XIII–XIV вв. – Ч. 1. Saarbrucken : Palmarium academic publishing, 2015. 333 с.
4. Брицун-Ходак М. Літописна земля древлян. Коростень, 2002. 362 с.
5. Древлянські старожитності. Археологічні розкопки у Житомирі. Київ, 2018. 188 с.
6. Європейська археологія I тисячоліття н. е.: зб. наукових праць на честь Ліани Василівни Вакуленко. Київ, 2017. 286 с.
7. Скиба А. В. Поясні набори слов'ян: геральдичний стиль. Київ, 2016. 236 с.
8. Старожитності Лівобережного Подніпров'я. Зб. наук. праць /наук. і відп. ред. О. Б. Супруненко. Київ: Дивосвіт, 2018. 208 с.
9. Терпиловский Р. В. Славяне Поднепровья в первой половине I тыс. н. э. Люблин, 2004.

Мета: розкрити характерні риси та особливості салтівської культури, з'ясувати сутність взаємовідносин слов'янського та кочового населення півдня України, визначити специфіку поховального обряду кочовиків, охарактеризувати пам'ятки культури середньовічного Криму; удосконалити вміння аналізувати інформацію та робити власні висновки.

План.

1. Ранньосередньовічні пам'ятки Півдня України.
2. Салтівська культура.
3. Поховання ранньосередньовічних кочовиків і скарби.
4. Середньовічний Крим.

Обладнання: проектор, ноутбук/телевізор, презентація матеріалу, карта: «Київська Русь».

Основні поняття: тюрки, угорці, Тюрський каганат, Хозарський каганат, болгари, хозари, стійбища, катакомбні могильники, гунські поховання, склепи-катакомби, пам'ятки провінційно-візантійської культури, Костянтин Багрянородний, Захарій Ритор, І. Засецька, К. Амброз.

Теми рефератів:

1. Етнічна історія ранньосередньовічного Криму.
2. Степове населення України та східні слов'яни.
3. Скарби та старожитності Лівобережного Подніпров'я.

Питання для обговорення/самостійної роботи:

1. Назвіть характерні риси Салтівської культури і що справило на неї свій вплив?
2. Скарби кочовиків як джерело вивчення кочового населення українського степу.
3. Особливості поховального обряду ранньосередньовічних кочовиків.

Тестові завдання:

1. Пам'ятки Салтівської культури пов'язують з:

- А. Антами
- Б. Венетами
- В. Склавинами
- Г. германцями
- Д. Хозарами

2. Пам'ятки Салтівської культури відносяться до:

- А. III ст. до н.е. – I ст. н.е
- Б. I-III ст. н.е.
- В. III – V ст
- Г. V – VII ст.
- Д. VII – IX ст.

3. Салтівська культура представляла комплекс кераміки:

- А. Ліпної
- Б. Кружальної
- В. Ліпної та кружальної
- Г. Ліпної, кружальної та імпортової
- Д. Імпортової

4. Поселення Салтівської культури представлені:

- А. селищами
- Б. городищами

- В. селищами з трьома городищами
- Г. селищами, стійбищами, городищами
- Д. містами

5. Салтівська культура України сформована:

- А. землеробами Лівобережжя
- Б. землеробами Полісся
- В. землеробами Подністров'я
- Г. скотарями Приазов'я і Причорномор'я
- Д. скотарями Поволжя

6. Характерним типом житла для племен Салтівської культури були:

- А. землянки
- Б. напівземлянки
- В. наземні житла
- Г. юрти
- Д. юрти, напівземлянки, наземні житла

7. Переважний тип поховань, характерний для Салтівської культури:

- А. тілопокладення під курганами
- Б. трупопалення на стороні
- В. трупопалення на місці
- Г. кенотафи
- Д. трупопалення в урнах

8. Для керамічного комплексу Салтівської культури характерні:

- А. кружальна кераміка
- Б. груболіпна кераміка
- В. ліпна кераміка
- Г. імпортна
- Д. безрописна кераміка

9. Для поховань кочовиків VII – VIII ст. на Півдні України серед поховального інвентарю характерними є:

- А. зброя і кінська зброя
- Б. горщики
- В. прикраси
- Г. сільськогосподарський інвентар
- Д. ремісничі вироби

Рекомендована література

Основна:

1. Абашина Н.С., Козак Д.Н., Синиця Є.В., Терпиловський Р.В. Давні слов'яни. Археологія та історія : навчальний посібник. К. : "Стародавній Світ", 2012. 366 с.
2. Археологія України: курс лекцій. Ред Л. Залізняка. Київ, 2005. 504 с.
3. Археологія Правобережної України / Абашина Н. та ін. Київ: Ін-т археології НАН України, 2010. 260 с.
4. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України. Тернопіль, 2005. 480 с.
5. Горбаненко С.А., Колода В. В. Сільське господарство на слов'яно-хозарському порубіжжі. Київ, 2013. 236 с.
6. Європейська археологія I тисячоліття н. е. / відп. ред. А. В. Скиба, С. А. Горбаненко. Київ: ІА НАН України, 2017. 285.
7. Залізняка Л. Археологія України К., Либідь, 2005. 504 с.

8. Моця О.П. Землероби та кочівники на Великому Кордоні Східної Європи за часів Київської Русі. Київ, 2015. 297 с.
9. Приходнюк О. М. Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н. е.). Київ; Чернівці, 2001.
10. Проблеми давньоруської та середньовічної археології / відп. ред. Івакін Г. Київ, 2010. 586 с.
11. Рудич Т.О. Населення Середнього Подніпров'я I–II тисячоліття за матеріалами антропології. Київ, 2014. 296 с.
12. Чмихов М., Кравченко Н., Черняков І. Археологія та стародавня історія України. Київ, 1992. 374 с.

Додаткова:

1. Археологія і палеоекологія степової України : зб. наук. пр. / відп. ред. С. В. Махортих. Київ, 2017. 228 с.
2. Археологія та етнологія півдня Східної Європи / З. П. Маріна (відп. ред.) Дніпро: Ліра, 2016. 389 с.
3. Беляева С.А. Славяне и тюрки на просторах Украины. Из истории контактов в XIII–XIV вв. – Ч. 1. Saarbrücken : Palmarium academic publishing, 2015. 333 с.
4. Європейська археологія I тисячоліття н. е.: зб. наукових праць на честь Ліани Василівни Вакуленко. Київ, 2017. 286 с.
5. Старожитності Лівобережного Подніпров'я. Зб. наук. праць / наук. і відп. ред. О. Б. Супруненко. Київ: Дивосвіт, 2018. 208 с.

Семінарське заняття № 8

Епоха Київської Русі. Городища, селища, могильники.

Мета: поглибити та доповнити знання здобувачів освіти щодо процесів утворення держави у східних слов'ян, становлення феодальних відносин, з'ясування впливів сусідів на державотворчі процеси та культурний розвиток; розвивати історичне мислення, що ґрунтується на археологічних даних та узгоджується з існуючими теоріями.

План.

1. Характеристика періоду Київської Русі.
2. Давньоруські городища.
3. Могильники.
4. Сільські поселення Русі.

Обладнання: проектор, ноутбук/телевізор, презентація матеріалу, карта: «Київська Русь».

Основні поняття: Руська земля, Русь, метаетнопотестарні спільноти, варяги, літописні племена, некрополь, дружинні поховання, «зрубні гробниці», капища, святилища, «скорченики», волхви, Збруцький ідол, міська дружинна культура, народна культура,

Теми рефератів:

1. Русь і Хозарія: сусіди і вороги.
2. Шестовицький археологічний комплекс як модель нових соціально-економічних відносин.
3. Неслов'янські археологічні пам'ятки ранньоруського періоду.

Питання для обговорення/самостійної роботи:

1. Охарактеризуйте присутність і соціальне значення варягів у Київській Русі за археологічними пам'ятками.
2. Яким було значення дружини в ранньомонархічний період?
3. Як змінювалися типи поховального обряду на Русі?

Тестові завдання:

1. Спорудження Шестовицького городища біля Чернігова відбулось у:

- А. VII ст.
- Б. VIII ст.
- В. IX ст.
- Г. X ст.
- Д. XI ст.

2. Характерною ознакою скандинавських поховань є:

- А. парне поховання чоловіка і жінки
- Б. трупопокладення на спині
- В. трупопалення на стороні
- Г. трупопалення на місці
- Д. кенотафи

3. Форма укріпленого городища залежала від:

- А. вказівок князя
- Б. окремих майстрів
- В. головного будівничого
- Г. природного середовища
- Д. була випадковою

4. Які елементи не входили до фортифікаційних споруд:

- А. вал
- Б. городня
- В. кліть
- Г. зруб
- Д. піч

5. Для спорудження фортифікаційних споруд на Русі використовували:

- А. дерев'яні колоди
- Б. сирцева цегла
- В. керамічна плитка
- Г. камінь
- Д. дерев'яні дошки

Рекомендована література

Основна:

1. Абашина Н.С., Козак Д.Н., Синиця Є.В., Терпиловський Р.В. Давні слов'яни. Археологія та історія : навчальний посібник. К. : "Стародавній Світ", 2012. 366 с.
2. Археологія України: курс лекцій. Ред Л. Залізняка. Київ, 2005. 504 с.
3. Археологія Правобережної України / Абашина Н. та ін. Київ: Ін-т археології НАН України, 2010. 260 с.

4. Атлас українських історичних міст /наук. ред. Мирон Капраль. Львів, 2018. 54 с.
5. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України. Тернопіль, 2005. 480 с.
6. Горбаненко С.А., Колода В. В. Сільське господарство на слов'янохозарському порубіжжі. Київ, 2013. 236 с.
7. Горбаненко С.А., Пашкевич Г.О. Землеробство давніх слов'ян (кінець I тис. до н. е. - I тис. н. е.). Київ : Академперіодика, 2010. 316 с.
8. Європейська археологія I тисячоліття н. е. / відп. ред. А. В. Скиба, С. А. Горбаненко. Київ: ІА НАН України, 2017. 285.
9. Залізник Л. Археологія України К., Либідь, 2005. 504 с.
10. Колибенко О.В. Археологія давньоруського міста: навч. посіб. Переяслав-Хмельницький : Лукашевич О.М., 2015. 200 с.
11. Моця О.П. Землероби та кочівники на Великому Кордоні Східної Європи за часів Київської Русі. Київ, 2015. 297 с.
12. Моця О. "Анти"—"Руси"—"Українці": формування ідентичності у слов'ян півдня Східної Європи V – XIX ст. К. : Наукова думка", 2012. 216 с.
13. Паньков С.В. Залізвидобувне і ковальське виробництво давньоруського Києва та його околиць. Дослід історико-технічної реконструкції і порівняльної характеристики. Київ, 2012. 240 с.
14. Побутова магія східних слов'ян за археологічними даними / упоряд. С. А. Горбаненко. Київ: Наукова думка, 2020. 176 с.
15. Приходнюк О. М. Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н. е.). Київ; Чернівці, 2001.
16. Проблеми давньоруської та середньовічної археології / відп. ред. Івакін Г. Київ, 2010. 586 с.
17. Рудич Т.О. Населення Середнього Подніпров'я I–II тисячоліття за матеріалами антропології. Київ, 2014. 296 с.
18. Слов'яни і Русь: археологія та історія: зб. пр. на пошану дійсн. члена Нац. акад. наук України Петра Петровича Толочка з нагоди його 75-річчя / Київ: Стародавній світ, 2013. 355 с.
19. Терський С. Археологія України (середньовічна доба) Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2017. 254.
20. Філюк О. Середньовічне Подніпров'я в системі міжцивілізаційних контактів між Балтією та Чорномор'ям. Нариси. Київ, 2017. 142 с.
21. Чмихов М., Кравченко Н., Черняков І. Археологія та стародавня історія України. Київ, 1992. 374 с.
22. Шишкін Р.Г., Моця О.П. Дніпровська Русь. Київ: Стародавній Світ, 2013. 230 с

Додаткова:

1. Археологія та етнологія півдня Східної Європи / З. П. Маріна (відп. ред.) Дніпро: Ліра, 2016. 389 с.
2. Беляева С.А. Славяне и тюрки на просторах Украины. Из истории контактов в XIII–XIV вв. – Ч. 1. Saarbrücken : Palmarium academic publishing, 2015. 333 с.
3. Брицун-Ходак М. Літописна земля древлян. Коростень, 2002. 362 с.

4. Древлянські старожитності. Археологічні розкопки у Житомирі. Київ, 2018. 188 с.
5. Європейська археологія I тисячоліття н. е.: зб. наукових праць на честь Ліани Вакуленко. Київ, 2017. 286 с.
6. Кучинко М. Волинська земля X-сер. XIV ст.: археологія та історія. Луцьк: Редакційно-видавничий відділ "Вежа", 2002. 303 с.
7. Старожитності Лівобережного Подніпров'я. Зб. наук. праць /наук. і відп. ред. О. Б. Супруненко. Київ: Дивосвіт, 2018. 208 с.
8. Терпиловский Р. В. Славяне Поднепровья в первой половине I тыс. н. э. Люблин, 2004.

Семінарське заняття № 9

Давньоруські міста та міська культура.

Мета: розкрити процес становлення та розвитку давньоруських міст, визначити специфіку регіонального містобудування та особливості пам'яток матеріальної і духовної культури князівств на території України; формувати вміння оцінювати культурні цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей її розвитку.

План.

1. Міста і замки.
2. Міста Київського, Переяславського князівств.
3. Містобудівництво Чернігово-Сіверського князівства.
4. Особливості міст Галицько-Волинської землі.

Обладнання: проектор, ноутбук/телевізор, презентація матеріалу, карта: «Київська Русь».

Основні поняття: дитинець, посад, поділ, «Змійові вали», зруби-кліті, городня, ескарп, заборони,

Темі рефератів:

1. Змійові вали – археологічна пам'ятка історії Русі.
1. Давньоруський Переяслав.
2. Містобудування у Київській Русі.
3. Зниклі міста Русі.

Питання для обговорення/самоїї роботи:

1. Охарактеризуйте соціально-політичний розвиток Русі в XI–XIII ст. за археологічними розкопками міст.
2. Чи можна вважати давньоруське місто складовою структури державності?
3. Міста Київської Русі та європейське містобудування XI–XIII ст. : порівняльний аналіз.

Тестові завдання:

1. Місто Київ було засновано у:

- A. II ст.
- B. III ст.

- В. IV-V ст.
- Г. V-VI ст.
- Д. VII ст.

2. Троє в'їзних воріт Києва було у місті:

- А. Володимира;
- Б. Ярослава;
- В. Ізяслава;
- Г. Всеволода
- Д. Мстислава

3. Київ у X-XIII ст. мав площу:

- А. 30 га;
- Б. 150 га;
- В. 380 га;
- Г. 530 га
- Д. 1000 га

4. Яке місто розташовано при впадінні

- р. Альта у р. Трубіж:
- А. Чернігів;
- Б. Переяслав;
- В. Юрійв;
- Г. Воїнь,
- Д. Галич

5. Єпископські ворота знаходились у місті:

- А. Переяслав;
- Б. Галич,
- В. Чернігів,
- Г. Юрійв
- Д. Луцьк

6. Заміський двір Ярослава Мудрого знаходився у місті:

- А. Вишгород;
- Б. Переяслав;
- В. Путивль;
- Г. Юрійв
- Д. Новгород

7. Яке місто було південним форпостом Київської Русі:

- А. Родень;
- Б. Вишгород;
- В. Білгород;
- Г. Галич
- Д. Луцьк

8. Яке місто було західним форпостом Київської Русі:

- А. Родень;
- Б. Вишгород;
- В. Пліснеськ;
- Г. Воїнь
- Д. Переяслав

9. Яке місто було в основі сучасного

м. Біла Церква:

А. Юріїв;

Б. Воїнь;

В. Родень;

Г. Звенигород

Д. Білгород

10. Місто Бакота знаходиться в:

А. пониззі р. Дністер;

Б. на р. Десна;

В. на р. Трубіж;

Г. р. Сула

Д. р. Південний Буг

Рекомендована література:

Основна:

1. Абашина Н.С., Козак Д.Н., Синиця Є.В., Терпиловський Р.В. Давні слов'яни. Археологія та історія : навчальний посібник. К. : "Стародавній Світ", 2012. 366 с.
2. Археологія України: курс лекцій. Ред Л. Залізняка. Київ, 2005. 504 с.
3. Археологія Правобережної України / Абашина Н. та ін. Київ: Ін-т археології НАН України, 2010. 260 с.
4. Атлас українських історичних міст /наук. ред. Мирон Капраль. Львів, 2018. 54 с.
5. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України. Тернопіль, 2005. 480 с.
6. Давні слов'яни. Археологія та історія / Н. С. Абашина [та ін.]. Київ: Стародавній Світ, 2012. 364 с.
7. Європейська археологія I тисячоліття н. е. / відп. ред. А. В. Скиба, С. А. Горбаненко. Київ: ІА НАН України, 2017. 285.
8. Залізняка Л. Археологія України К., Либідь, 2005. 504 с.
9. Иванова С.В., Островерхов А.С., Савельев О.К., Остапенко П.В. Очерки истории и археологии Днестро-Бугского междуречья. Київ, 2012. 300 с.
10. Колибенко О.В. Археологія давньоруського міста: навч. посіб. Переяслав-Хмельницький : Лукашевич О.М., 2015. 200 с.
11. Паньков С.В. Залізвидобувне і ковальське виробництво давньоруського Києва та його околиць. Дослід історико-технічної реконструкції і порівняльної характеристики. Київ, 2012. 240 с.
12. Проблеми давньоруської та середньовічної археології / відп. ред. Івакін Г. Київ, 2010. 586 с.
13. Рудич Т.О. Населення Середнього Подніпров'я I–II тисячоліття за матеріалами антропології. Київ, 2014. 296 с.
14. Слов'яни і Русь: археологія та історія: зб. пр. на пошану дійсн. члена Нац. акад. наук України Петра Петровича Толочка з нагоди його 75-річчя / Київ: Стародавній світ, 2013. 355 с.

15. Терський С. Археологія України (середньовічна доба) Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2017. 254.
16. Філюк О. Середньовічне Подніпров'я в системі міжцивілізаційних контактів між Балтією та Чорномор'ям. Нариси. Київ, 2017. 142 с.
17. Чмихов М., Кравченко Н., Черняков І. Археологія та стародавня історія України. Київ, 1992. 374 с.
18. Шишкін Р.Г., Моця О.П. Дніпровська Русь. Київ: Стародавній Світ, 2013. 230 с

Додаткова:

1. Брицун-Ходак М. Літописна земля древлян. Коростень, 2002. 362 с.
2. Давня людина. Палеогеографія та археологія. Київ: Наукова думка, 2013. 204 с.
3. Древлянські старожитності. Археологічні розкопки у Житомирі. Київ, 2018. 188 с.
4. Європейська археологія I тисячоліття н. е.: зб. наукових праць на честь Ліани Василівни Вакуленко. Київ, 2017. 286 с.
5. Кучинко М. Волинська земля X-сер. XIV ст.: археологія та історія. Луцьк: Редакційно-видавничий відділ "Вежа", 2002. 303 с.
6. Майстри з обробки дерева та кістки давньоруського міста Воїня / відп. ред. О. П. Моця. Харків, 2015. 232 с.
7. Моця О., Казаков А. Давньоруський Чернігів. К. : "Стародавній світ", 2011. 240 с.
8. Скиба А. В. Поясні набори слов'ян: геральдичний стиль. Київ, 2016. 236 с.
9. Старожитності Лівобережного Подніпров'я. Зб. наук. праць /наук. і відп. ред. О. Б. Супруненко. Київ: Дивосвіт, 2018. 208 с.
10. Терпиловский Р. В. Славяне Поднепровья в первой половине I тыс. н. э. Люблин, 2004.

Семінарське заняття № 10 **Соціально-економічний розвиток Русі.**

Мета: узагальнити знання про соціально-економічний розвиток Русі, спираючись на археологічні пам'ятки; визначити еволюційні зміни в технологіях обробки землі, розвитку промислів та ремесел, визначити основні торговельні шляхи та їх значення в розвитку держави; формувати вміння аналізувати та порівнювати культурні досягнення населення, враховуючи внутрішні та зовнішні впливи.

План.

1. Соціальна структура та формування феодальних відносин.
2. Еволюція землеробства.
3. Промисли.
4. Розвиток ремесел.

5. Зовнішня і внутрішня торгівля на Русі.

Обладнання: проектор, ноутбук/телевізор, презентація матеріалу, карта «Київська Русь».

Основні поняття: чернь, скань, перегородчаста емаль, інкрустація, аграфи, гончарний круг, шлях «із варяг у греки», гривні.

Теми рефератів:

1. Середньовічне Подніпров'я в системі міжцивілізаційних зв'язків Балтії та Чорномор'я.
2. Реміснича майстерність Русі.
3. Металургія та ковальське виробництво Русі.
4. Торгівельні шляхи Русі.

Питання для обговорення/самостійної роботи:

1. Які археологічні знахідки дають можливість відзначити прогрес у галузі землеробства у період Київської Русі?
2. Значення та використання торговельних шляхів в період Київської Русі.

Тестові завдання:

1. Яка система обробітку землі переважала в лісостеповій зоні у XII-XIII ст.:

- А. розпушувальна;
- Б. підрізна;
- В. підсічно-вогнева;
- Г. розпушувально-підрізна
- Д. перелогова

2. На Русі переважало розведення яких тварин:

- А. велика рогата худоба;
- Б. свинарство;
- В. конярство;
- Г. домашня птиця
- Д. вівчарство

3. Основу економічного розвитку Київської Русі становили

- А. землеробство та скотарство.
- Б. землеробство та чорна металургія.
- В. чорна металургія та торгівля.
- Г. торгівля та промисли.
- Д. скотарство та промисли

4. Знахідки металургійних центрів на території України в 3 – 2 ст. до н.е. пов'язані з:

- А. кельтами
- Б. венедами
- В. сарматами
- Г. скіфами
- Д. готами

5. Ранні слов'яни (венеди) проживали:

- А. окремими сім'ями
- Б. племінними союзами

- В. державними утвореннями
- Г. родами або первісною сусідською общиною
- Д. праобщиною

6. Рівень розвитку металургії у ранніх слов'ян був:

- А. досить високим
- Б. високим
- В. невисоким
- Г. низьким
- Д. відсутній

7. Перехід до двопільної системи у східнослов'янських племен відбувся протягом:

- А. 1 – 2 ст.
- Б. 3 – 4 ст.
- В. 5 – 6 ст.
- Г. 7 – 8 ст.
- Д. 8 – 10 ст.

8. Провідною галуззю на Русі було:

- А. металургія
- Б. склоробне виробництво
- В. виробництво цегли
- Г. гончарство
- Д. обробка шкіри

9. Найбільш масовим виробництвом на Русі було:

- А. металургія
- Б. склоробне виробництво
- В. виробництво цегли
- Г. гончарство
- Д. обробка шкіри

10. Найбільшою популярністю за межами Русі користувалось:

- А. металургія
- Б. склоробне виробництво
- В. виробництво цегли
- Г. гончарство
- Д. ювелірне виробництво

Рекомендована література:

Основна:

1. Археологія України: курс лекцій. Ред Л. Залізник. Київ, 2005. 504 с.
2. Археологія Правобережної України / Абашина Н. та ін. Київ: Ін-т археології НАН України, 2010. 260 с.
3. Атлас українських історичних міст /наук. ред. Мирон Капраль. Львів, 2018. 54 с.
4. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України. Тернопіль, 2005. 480 с.
5. Європейська археологія I тисячоліття н. е. / відп. ред. А. В. Скиба, С. А. Горбаненко. Київ: ІА НАН України, 2017. 285.
6. Залізник Л. Археологія України К., Либідь, 2005. 504 с.

7. Иванова С.В., Островерхов А.С., Савельев О.К., Остапенко П.В. Очерки истории и археологии Днестро-Бугского междуречья. Київ, 2012. 300 с.
8. Колибенко О.В. Археологія давньоруського міста: навч. посіб. Переяслав-Хмельницький : Лукашевич О.М., 2015. 200 с.
9. Паньков С.В. Залізвидобувне і ковальське виробництво давньоруського Києва та його околиць. Дослід історико-технічної реконструкції і порівняльної характеристики. Київ, 2012. 240 с.
10. Проблеми давньоруської та середньовічної археології / відп. ред. Івакін Г. Київ, 2010. 586 с.
11. Рудич Т.О. Населення Середнього Подніпров'я I–II тисячоліття за матеріалами антропології. Київ, 2014. 296 с.
12. Терський С. Археологія України (середньовічна доба) Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2017. 254.
13. Філюк О. Середньовічне Подніпров'я в системі міжцивілізаційних контактів між Балтією та Чорномор'ям. Нариси. Київ, 2017. 142 с.
14. Чмихов М., Кравченко Н., Черняков І. Археологія та стародавня історія України. Київ, 1992. 374 с.
15. Шишкін Р.Г., Моця О.П. Дніпровська Русь. Київ: Стародавній Світ, 2013. 230 с.

Додаткова:

1. Археологія та етнологія півдня Східної Європи / З. П. Маріна (відп. ред.) Дніпро: Ліра, 2016. 389 с.
2. Брицун-Ходак М. Літописна земля древлян. Коростень, 2002. 362 с.
3. Древлянські старожитності. Археологічні розкопки у Житомирі. Київ, 2018. 188 с.
4. Європейська археологія I тисячоліття н. е.: зб. наукових праць. Київ, 2017. 286 с.
5. Кучинко М. Волинська земля X-сер. XIV ст.: археологія та історія. Луцьк: Редакційно-видавничий відділ "Вежа", 2002. 303 с.
6. Майстри з обробки дерева та кістки давньоруського міста Воїня / відп. ред. О. П. Моця. Харків, 2015. 232 с.
7. Моця О., Казаков А. Давньоруський Чернігів. К. : "Стародавній світ", 2011. 240 с.
8. Скиба А. В. Поясні набори слов'ян: геральдичний стиль. Київ, 2016. 236 с.
9. Старожитності Лівобережного Подніпров'я. Зб. наук. праць /наук. і відп. ред. О. Б. Супруненко. Київ: Дивосвіт, 2018. 208 с.
10. Терпиловский Р. В. Славяне Поднепровья в первой половине I тыс. н. э. Люблин, 2004.

Семінарське заняття № 11
Духовний та культурний розвиток Русі.

Мета: поглибити та узагальнити знання здобувачів освіти про духовну культуру слов'янського населення періоду Київської Русі, з'ясувати особливості християнізації населення та взаємодію з язичницькими практиками, охарактеризувати матеріальні і духовні пам'ятки культури Київської та Галицько-Волинської Русі; формувати вміння робити оціночні узагальнення та формувати власні аргументовані думки, використовуючи наукові світоглядні установки.

План.

1. Вірування слов'ян у дохристиянські часи.
2. Запровадження християнства і його вплив на суспільство.
3. Матеріальні та духовні пам'ятки культури Київської Русі.

Обладнання: проектор, ноутбук/телевізор, презентація матеріалу.

Основні поняття: мозаїка, фреска, ротонда, культові споруди, стовповий храм, багатоніфний храм, графіті.

Теми рефератів:

1. Демонологія, як панівний рівень слов'янських вірувань.
2. Християнство і язичництво: співіснування та взаємовпливи.
3. Культові споруди Русі.

Питання для обговорення/самостійної роботи:

1. Особливості язичництва у слов'янських народів.
2. Як поява та розвиток писемності характеризує рівень культури Київської Русі?
3. Регіональні особливості архітектури Київської Русі.

Тестові завдання:

1. Характерною ознакою вірувань слов'ян є:
  - А. Віра в богів
  - Б. Віра в персоніфікованих духів
  - В. Поклоніння силам природи
  - Г. Віра в єдиного бога
  - Д. Поклоніння тваринам
2. Найбільш поширеними символами декорування речей у слов'ян були:
  - А. Солярні знаки
  - Б. Звіриний стиль
  - В. Зброя
  - Г. Малюнки і написи
  - Д. Графіті
3. Чим відома київська церква Богородиці (Десятинна)?
  - А. Це перший кам'яний християнський храм Київської Русі
  - Б. Тут було поховано першого князя-християнина Аскольда
  - В. Церкву було збудовано ще за княгині Ольги
  - Г. Тут схвалювали договір з Візантією за князя Ігоря
  - Д. Тут поховано князя Ігоря

4. Збруцький ідол є свідченням:
- А. язичництва у слов'ян
  - Б. монорелігії у слов'ян
  - В. предметом поклоніння кочовиків
  - Г. світобачення германців
  - Д. реконструкції світу балтів
5. Для галицької архітектури характерні:
- А. білий вапняковий камінь;
  - Б. рожева плінфа;
  - В. сірий граніт;
  - Г. цем'янка
  - Д. червоний лабрадорит

Рекомендована література:

Основна:

1. Археологія України: курс лекцій. Ред Л. Залізник. Київ, 2005. 504 с.
2. Археологія Правобережної України / Абашина Н. та ін. Київ: Ін-т археології НАН України, 2010. 260 с.
3. Атлас українських історичних міст /наук. ред. Мирон Капраль. Львів, 2018. 54 с.
4. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України. Тернопіль, 2005. 480 с.
5. Європейська археологія I тисячоліття н. е. / відп. ред. А. В. Скиба, С. А. Горбаненко. Київ: ІА НАН України, 2017. 285.
6. Залізник Л. Археологія України К., Либідь, 2005. 504 с.
7. Колибенко О.В. Археологія давньоруського міста: навч. посіб. Переяслав-Хмельницький : Лукашевич О.М., 2015. 200 с.
8. Паньков С.В. Залізвидобувне і ковальське виробництво давньоруського Києва та його околиць. Дослід історико-технічної реконструкції і порівняльної характеристики. Київ, 2012. 240 с.
9. Побутова магія східних слов'ян за археологічними даними / упоряд. С. А. Горбаненко. Київ: Наукова думка, 2020. 176 с.
10. Проблеми давньоруської та середньовічної археології / відп. ред. Івакін Г. Київ, 2010. 586 с.
11. Рудич Т.О. Населення Середнього Подніпров'я I–II тисячоліття за матеріалами антропології. Київ, 2014. 296 с.
12. Терський С. Археологія України (середньовічна доба) Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2017. 254.
13. Філюк О. Середньовічне Подніпров'я в системі міжцивілізаційних контактів між Балтією та Чорномор'ям. Нариси. Київ, 2017. 142 с.
14. Чмихов М., Кравченко Н., Черняков І. Археологія та стародавня історія України. Київ, 1992. 374 с.
15. Шишкін Р.Г., Моця О.П. Дніпровська Русь. Київ: Стародавній Світ, 2013. 230 с

Додаткова:

1. Європейська археологія I тисячоліття н. е.: зб. наукових праць на честь Ліани Василівни Вакуленко. Київ, 2017. 286 с.
2. Моця О., Казаков А. Давньоруський Чернігів. К. : "Стародавній світ", 2011. 240 с.
3. Скиба А. В. Поясні набори слов'ян: геральдичний стиль. Київ, 2016. 236 с.
4. Старожитності Лівобережного Подніпров'я. Зб. наук. праць /наук. і відп. ред. О. Б. Супруненко. Київ: Дивосвіт, 2018. 208 с.
5. Терпиловский Р. В. Славяне Поднепровья в первой половине I тыс. н. э. Люблин, 2004.

Семінарське заняття № 12

Тема. Слов'яни в контексті світової цивілізації.

Мета: узагальнити та поглибити знання щодо формування та утвердження у світі слов'янства, утворення у східних слов'ян держави, простежити еволюцію основних рис археологічних культур на території України впродовж I тисячоліття н.е., з'ясувати впливи цивілізованих сусідів на соціально-економічний та культурний розвиток, охарактеризувати досягнення руського населення у військовій сфері; формувати здатність до самостійного, критичного та творчого мислення, вміння висловлювати власну аргументовану думку.

План.

1. Еволюція поселень, житла, поховального обряду слов'ян впродовж I – початку II тисячоліття.
2. Впливи сусідів на розвиток господарства слов'ян в процесі формування та становлення. (греки, кельти, римляни, готи, фракійці, гуни, варяги)
3. Військове мистецтво руської дружини: впливи традицій різних народів.
4. Держава східних слов'ян: археологічні аргументи виникнення і розвитку.

Обладнання: проектор, ноутбук/телевізор, презентація матеріалу, карти: «Зарубинецька культура», «Черняхівська культура», «Райковецька та волинцевсько-роменська культура», «Київська Русь».

Основні поняття: археологічна культура, ранні слов'яни, сусідська община – городище – місто, фортифікація, святилища, матеріальна і духовна культура, культові споруди.

Теми рефератів:

1. Поховальний обряд ранніх слов'ян.
2. Фортифікаційні споруди: від городищ до міст.
3. Зброя та військове мистецтво руських воїнів.

Питання для обговорення/самостійної роботи:

1. Які археологічні культури можна виділити як складові у формуванні українців у I тисячолітті н.е?

2. Які досягнення сусідів формували високий рівень матеріальної культури впродовж I тисячоліття?
3. Фактори, що впливали на створення держави у східних слов'ян: археологічна аргументація.

Тестові завдання:

1. До археологічних культур східних слов'ян середньовічної доби належать:

- А. Зарубинецька
- Б. Зубрицька
- В. Пеньківська
- Г. Черняхівська
- Д. Вельбарська

2. Слов'янським племенам антів відповідають археологічні пам'ятки:

- А. пеньківської культури
- Б. трипільської культури
- В. зарубинецької культури
- Г. черняхівської культури
- Д. салтівської культури

3. Укажіть, як називали давніх слов'ян у писемних джерелах 1-2 ст.

- А. венедами
- Б. черняхівцями
- В. антами
- Г. трипільцями
- Д. слов'янами

4. Черепахоподібні фібули є характерною ознакою яких поховань:

- А. скандинавських
- Б. салтівських
- В. слов'янських
- Г. германських
- Д. балтських

5. Яку назву мали кочові племена, які прийшли з приуральських степів до степової зони України у IV ст. н.е., згодом утворили свою державу в Паннонії, а їхній прихід вважається початком епохи Середньовіччя в Європі:

- А. гуни
- Б. скіфи
- В. сармати
- Г. готи
- Д. авари

6. Яку назву мали кочові племена, які прийшли до Причорномор'я та Приазов'я з прикаспійських степів у III ст. до н.е., витіснили звідти скіфів, згодом освоїли степи між Доном і Дніпром і зрештою були асимільовані слов'янськими племенами:

- А. сармати
- Б. кіммерійці
- В. скіфи
- Г. готи
- Д. гуни

7. Антами давні історики середини I тис. до н.е. називали:

- А. слов'ян, які жили між Дніпром та Дністром
- Б. слов'ян, які займали територію від Дністра до Дунаю

- В. слов'ян, що мешкали у Балтії
- Г. слов'ян, що проживали між Одером та Віслою
- Д. слов'ян, що проживали в Подністров'ї

8. Важливий вплив на розвиток Європи у другій половині I тис. до н.е. мали:

- А. кельти
- Б. слов'яни
- В. кіммерійці
- Г. готи
- Д. гуни

9. Римський період в історії Європи розпочався в:

- А. 2 ст. до н.е.
- Б. 1 ст. до н.е.
- В. 1 ст. н.е.
- Г. 2 ст. н.е.
- Д. 5 ст. н.е.

10. Територія Нижнього Подунав'я на поч. 3 ст. до н.е. була заселена:

- А. греками
- Б. гетами і даками
- В. слов'янами
- Г. германцями
- Д. галами

12. 3 племенами антів пов'язують територію:

- А. Подніпров'я
- Б. Подесення
- В. басейну р. Західний Буг
- Г. Причорномор'я
- Д. Подунав'я

13. Склавини сформувалися на території:

- А. Подністров'я
- Б. Подніпров'я
- В. Закарпаття
- Г. Причорномор'я
- Д. Полісся

14. Історичне народження слов'янства датують:

- А. 1 ст. до н.е.
- Б. 2 ст.
- В. 3 ст.
- Г. 4 ст.
- Д. поч. 6 ст.

15. Найпоширенішою зброєю на відстані у руського воїна були:

- А. лук і стріли
- Б. спис
- В. булава
- Г. обушки
- Д. ножі

Рекомендована література:

Основна:

1. Абашина Н.С., Козак Д.Н., Синиця Є.В., Терпиловський Р.В. Давні слов'яни. Археологія та історія : навчальний посібник. К. : "Стародавній Світ", 2012. 366 с.
2. Археологія України: курс лекцій. Ред Л. Залізняка. Київ, 2005. 504 с.
3. Археологія Правобережної України / Абашина Н. та ін. Київ: Ін-т археології НАН України, 2010. 260 с.
4. Атлас українських історичних міст /наук. ред. Мирон Капраль. Львів, 2018. 54 с.
5. Вакуленко Л. Українські Карпати у пізньоримський час (етнокультурні та соціально-економічні процеси). Київ, 2010. 304 с.
6. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України. Тернопіль, 2005. 480 с.
7. Горбаненко С.А., Колода В. В. Сільське господарство на слов'яно-хозарському порубіжжі. Київ, 2013. 236 с.
8. Горбаненко С.А., Пашкевич Г.О. Землеробство давніх слов'ян (кінець I тис. до н. е. - I тис. н. е.). Київ : Академперіодика, 2010. 316 с.
9. Давні слов'яни. Археологія та історія / Н. С. Абашина [та ін.]. Київ: Стародавній Світ, 2012. 364 с.
- 10.Європейська археологія I тисячоліття н. е. / відп. ред. А. В. Скиба, С. А. Горбаненко. Київ: ІА НАН України, 2017. 285.
- 11.Залізняка Л. Археологія України К., Либідь, 2005. 504 с.
- 12.Иванова С.В., Островерхов А.С., Савельев О.К., Остапенко П.В. Очерки истории и археологии Днестро-Бугского междуречья. Київ, 2012. 300 с.
- 13.Колибенко О.В. Археологія давньоруського міста: навч. посіб. Переяслав-Хмельницький : Лукашевич О.М., 2015. 200 с.
- 14.Магомедов Б. В. Керамические пряслица черняховской культуры. Київ, 2015. 170 с.
- 15.Магомедов Б. В. Черняховская культура. Проблема этноса. Люблин, 2001.
- 16.Моця О.П. Землероби та кочівники на Великому Кордоні Східної Європи за часів Київської Русі. Київ, 2015. 297 с.
- 17.Моця О. "Анти"—"Руси"—"Українці": формування ідентичності у слов'ян півдня Східної Європи V – XIX ст. К. : Наукова думка", 2012. 216 с.
- 18.Паньков С.В. Залізвидобувне і ковальське виробництво давньоруського Києва та його околиць. Дослід історико-технічної реконструкції і порівняльної характеристики. Київ, 2012. 240 с.
- 19.Побутова магія східних слов'ян за археологічними даними / упоряд. С. А. Горбаненко. Київ: Наукова думка, 2020. 176 с.
- 20.Приходнюк О. М. Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н. е.). Київ; Чернівці, 2001.
- 21.Проблеми давньоруської та середньовічної археології / відп. ред. Івакін Г. Київ, 2010. 586 с.
- 22.Рудич Т.О. Населення Середнього Подніпров'я I–II тисячоліття за матеріалами антропології. Київ, 2014. 296 с.
- 23.Слов'яни і Русь: археологія та історія: зб. пр. на пошану дійсн. члена Нац. акад. наук України Петра Петровича Толочка з нагоди його 75-річчя / Київ: Стародавній світ, 2013. 355 с.

24. Терський, Святослав Володимирович. Археологія України (середньовічна доба) Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2017. 254.
25. Філюк О. Середньовічне Подніпров'я в системі міжцивілізаційних контактів між Балтією та Чорномор'ям. Нариси. Київ, 2017. 142 с.
26. Чмихов М., Кравченко Н., Черняков І. Археологія та стародавня історія України. Київ, 1992. 374 с.
27. Шишкін Р.Г., Моця О.П. Дніпровська Русь. Київ: Стародавній Світ, 2013. 230 с.

Додаткова:

1. Археологія і палеоекологія степової України : зб. наук. пр. /відп. ред. С. В. Махортих. Київ, 2017. 228 с.
2. Археологія та етнологія півдня Східної Європи / З. П. Маріна (відп. ред.) Дніпро: Ліра, 2016. 389 с.
3. Беляева С.А. Славяне и тюрки на просторах Украины. Из истории контактов в XIII–XIV вв. – Ч. 1. Saarbrücken : Palmarium academic publishing, 2015. 333 с.
4. Брицун-Ходак, Миколай Іванович. Літописна земля древлян. Коростень, 2002. 362 с.
5. Древянські старожитності. Археологічні розкопки у Житомирі. Київ, 2018. 188 с.
6. Європейська археологія I тисячоліття н. е.: зб. наукових праць на честь Ліани Василівни Вакуленко. Київ, 2017. 286 с.
7. Кучинко, Михайло Михайлович. Волинська земля X-сер. XIV ст.: археологія та історія. Луцьк: Редакційно-видавничий відділ "Вежа", 2002. 303 с.
8. Майстри з обробки дерева та кістки давньоруського міста Воїня / відп. ред. О. П. Моця. Харків, 2015. 232 с.
9. Моця О., Казаков А. Давньоруський Чернігів. К. : "Стародавній світ", 2011. 240 с.
10. Скиба А. В. Поясні набори слов'ян: геральдичний стиль. Київ, 2016. 236 с.
11. Старожитності Лівобережного Подніпров'я. Зб. наук. праць /наук. і відп. ред. О. Б. Супруненко. Київ: Дивосвіт, 2018. 208 с.
12. Терпиловский Р. В. Славяне Поднепровья в первой половине I тыс. н. э. Люблин, 2004.
13. Черняхівська культура: до 85-річчя від дня народження І.С. Винокура. Зб. наук. праць / відп. ред. О. В. Петраускас, О. В. Гопкало, С. А. Горбаненко. Київ, 2016. 208 с.
14. Черняхівська культура: до 120 річчя від дня народження В.В. Петрова. З. наук. праць. Київ, 2014. 236 с

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Розвиток сучасного суспільства та інформаційно-комунікаційних технологій вимагає підготовки висококваліфікованих спеціалістів, які володіють

навичками самостійної роботи, вмінням працювати зі значними об'ємами інформації, здатних конкурувати на ринку праці. Самостійна робота є обов'язковою складовою вивчення навчальних дисциплін. Оволодіння навичками самостійної роботи допомагає майбутньому фахівцю працювати системно, поглиблюючи та розширюючи знання, критично аналізувати та узагальнювати інформацію.

Підготовка до семінарського заняття передбачає виконання наступного алгоритму:

- опрацювання лекційного матеріалу, пов'язаного з темою семінару;
- написання коротких тез-відповідей за темою семінару;
- визначення питання для підготовки і виступу;
- пошук необхідної літератури, як зі списку рекомендованої, так і інших матеріалів та джерел, зокрема інтернет-ресурсів;
- складання плану та тез відповіді, за необхідності включення цитат, ілюстрацій, аудіо та відео матеріалів;
- з'ясування недостатньо зрозумілих для себе проблем і пошук відповіді на них; написання коротких висновків та узагальнень.

Підготовка питань, які виносяться на самостійне опрацювання передбачає:

- ознайомлення та вибір питань для самостійного опрацювання, що подані до кожного семінару;
- визначення необхідної для підготовки літератури із списку рекомендованої та інших джерел;
- за необхідності пошук цитат, висловлювань, ілюстрацій, що демонструють розуміння проблеми,
- написання плану, конспекту, тез з логічним викладом змісту питання.

Запропоновані питання для самостійного опрацювання розглядаються як додаткові в межах кожного семінарського заняття і включені до підсумкового контролю (модульних контрольних робіт, екзамену).

Написання реферату. Реферат є формою закріплення і контролю знань та навичок, набутих студентами в процесі вивчення дисципліни і належить до простого виду науково-дослідних робіт. Написання реферату є підтвердженням рівня опанування студентами основних положень з обраної тематики, демонстрацію знань відповідної літератури, вміння аналізувати матеріал, робити узагальнення та самостійні висновки. Реферат повинен передбачати розкриття конкретної проблеми, мати прикладний характер.

Завданнями написання реферату є:

- вивчення стану розробки обраної проблематики в літературі та публікаціях;
- вивчення відповідних інформаційних та статистичних даних, що стосується теми реферату та їх аналітична обробка;
- логічний, аргументований виклад матеріалу;

Тема обирається студентом самостійно, виходячи із запропонованого до кожного семінарського заняття їх переліку. Після належного оформлення реферату із дотриманням його структури, він здається на перевірку.

Підготовка до підсумкового контролю (**тестування, модульних контрольних робіт, екзамену**) з навчальної дисципліни передбачає:

– ознайомлення із змістом тестових завдань, які пропонуються до курсу «Історія України ХІХ ст.» (для студентів підготовлена відповідна методична розробка).

– ознайомлення з переліком питань підсумкового контролю (модульних контрольних робіт, екзамену);

– використання конспекту лекцій, конспектів самостійної роботи, планів, схем, таблиць, які укладались здобувачами у процесі підготовки до семінарських занять та питань, що виносилися на самостійне опрацювання;

– опрацювання основної літератури, в разі потреби – залучення джерел із переліку додаткової та інтернет-ресурсів;

– розуміння рівня засвоєння тем і матеріалу, його повтор, у разі потреби.

Форма підсумкового контролю успішності навчання: екзамен

Вимоги до екзамену:

1. Володіння теоретичним матеріалом з курсу «Історія світової культури».
2. Виконання всіх завдань, отримання оцінок на всіх семінарських заняттях.
3. Написання підсумкових модульних робіт.

МЕТОДИ КОНТРОЛЮ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ

Поточний контроль здійснюється у формі усного опитування під час проведення семінарських занять. Перевірка та оцінювання підготовлених студентами есе та рефератів. Модульний контроль здійснюється у формі аудиторних модульних контрольних робіт, що містять теоретичні питання, тестові завдання, творчі завдання, розроблені з можливістю виконання окремого варіанта кожним студентом академічної групи. Всі завдання модульного контролю виконуються студентом особисто у письмовій формі протягом відведеного на це часу.

Підсумковим контролем є підсумкова модульна контрольна робота та екзамен. Екзамен проводиться в письмовій формі.

ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ З КУРСУ

1. Загальна характеристика археологічних культур латенського періоду (III ст. до н.е. – I ст. н.е.).
2. Латенські пам'ятки Закарпаття.
3. Зарубинецька культура.
4. Поєнешті-лукашівська культура.
5. Пшеворська культура.
6. Пізньозарубинецькі пам'ятки I-III ст. до н.е.
7. Зубрицька культура.
8. Липицька культура.
9. Загальна характеристика археологічних пам'яток пізньоримського періоду (III – V ст.)
10. Київська культура.
11. Черняхівська культура.
12. Культура карпатських курганів.
13. Вельбарська культура.
14. Загальна характеристика археологічних пам'яток східних слов'ян в ранньосередньовічну добу (V – VII ст.)
15. Празько-корчацька культура.
16. Пеньківська культура.
17. Колочинська культура.
18. Східні слов'яни напередодні утворення держави (VII – IX ст.)
19. Райковецька культура.
20. Волинцевська культура.
21. Роменська культура.
22. Загальна характеристика Півдня України у II-VII ст.
23. Салтівська культура.
24. Давні вірування слов'ян у V-VII ст. Археологічні пам'ятки.
25. Загальна характеристика періоду Київської Русі.
26. Давньоруські селища
27. Давньоруські городища.
28. Давньоруські могильники.
29. Міста давньоруської держави: Київське і Переяславське князівства.
30. Міста давньоруської держави: Галицько-Волинська Русь.
31. Міста давньоруської держави: Чернігово-Сіверське князівство.
32. Неслов'янські археологічні пам'ятки періоду давньоруської держави.
33. Розвиток землеробства і тваринництва в давньоруській державі.
34. Промисли і ремесла на Русі.
35. Розвиток торгівлі в Київській Русі.
36. Християнство та пережитки язичництва.
37. Архітектура Київської Русі.

- 38.Писемність та література давньоруської держави.
- 39.Освіта і наукові знання у Київській Русі.
- 40.Розвиток мистецтва Русі.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ ЗДОБУВАЧІВ

Оцінювання здобувачів вищої освіти здійснюється відповідно до «Положення про критерії та порядок оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти Житомирського державного університету імені Івана Франка згідно з Європейською кредитною трансферно-накопичувальною системою» https://zu.edu.ua/offic/ocinjuvannya_zvo.pdf.

Оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти за всіма видами навчальних робіт проводиться за поточним, модульним та підсумковим контролюми.

Шкала оцінювання знань здобувачів вищої освіти

Оцінка за національною шкалою		Оцінка в балах	Оцінка за шкалою ECTS	
Екзамен	Залік		Оцінка	Пояснення
<i>Відмінно</i>	<i>Зараховано</i>	90-100	A	відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок
<i>Добре</i>		82-89	B	вище середнього рівня з кількома помилками
		74-81	C	в цілому правильне виконання з певною кількістю суттєвих помилок
		<i>Задовільно</i>	64-73	D
60-63			E	виконання задовольняє мінімальним критеріям
<i>Незадовільно</i>	<i>Незараховано</i>	35-59	FX	з можливістю повторного складання
		1-34	F	з обов'язковим повторним курсом

Рекомендована література:

Основна:

- 28.Абашина Н.С., Козак Д.Н., Синиця Є.В., Терпиловський Р.В. Давні слов'яни. Археологія та історія : навчальний посібник. К. : "Стародавній Світ", 2012. 366 с.
- 29.Археологія України: курс лекцій. Ред Л. Залізник. Київ, 2005. 504 с.
- 30.Археологія Правобережної України / Абашина Н. та ін. Київ: Ін-т археології НАН України, 2010. 260 с.
- 31.Атлас українських історичних міст /наук. ред. Мирон Капраль. Львів, 2018. 54 с.
- 32.Вакуленко Л. Українські Карпати у пізньоримський час (етнокультурні та соціально-економічні процеси). Київ, 2010. 304 с.
- 33.Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України. Тернопіль, 2005. 480 с.
- 34.Горбаненко С.А., Колода В. В. Сільське господарство на слов'яно-хозарському порубіжжі. Київ, 2013. 236 с.
- 35.Горбаненко С.А., Пашкевич Г.О. Землеробство давніх слов'ян (кінець I тис. до н. е. - I тис. н. е.). Київ : Академперіодика, 2010. 316 с.
- 36.Давні слов'яни. Археологія та історія / Н. С. Абашина [та ін.]. Київ: Стародавній Світ, 2012. 364 с.
- 37.Європейська археологія I тисячоліття н. е. / відп. ред. А. В. Скиба, С. А. Горбаненко. Київ: ІА НАН України, 2017. 285.
- 38.Залізник Л. Археологія України К., Либідь, 2005. 504 с.
- 39.Иванова С.В., Островерхов А.С., Савельев О.К., Остапенко П.В. Очерки истории и археологии Днестро-Бугского междуречья. Київ, 2012. 300 с.
- 40.Колибенко О.В. Археологія давньоруського міста: навч. посіб. Переяслав-Хмельницький : Лукашевич О.М., 2015. 200 с.
- 41.Магомедов Б. В. Керамические пряслица черняховской культуры. Київ, 2015. 170 с.
- 42.Магомедов Б. В. Черняховская культура. Проблема этноса. Люблин, 2001.
- 43.Моця О.П. Землероби та кочівники на Великому Кордоні Східної Європи за часів Київської Русі. Київ, 2015. 297 с.
- 44.Моця О. "Анти"—"Руси"—"Українці": формування ідентичності у слов'ян півдня Східної Європи V – XIX ст. К. : Наукова думка", 2012. 216 с.
- 45.Паньков С.В. Залізвидобувне і ковальське виробництво давньоруського Києва та його околиць. Дослід історико-технічної реконструкції і порівняльної характеристики. Київ, 2012. 240 с.
- 46.Побутова магія східних слов'ян за археологічними даними / упоряд. С. А. Горбаненко. Київ: Наукова думка, 2020. 176 с.
- 47.Приходнюк О. М. Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н. е.). Київ; Чернівці, 2001.
- 48.Проблеми давньоруської та середньовічної археології / відп. ред. Івакін Г. Київ, 2010. 586 с.
- 49.Рудич Т.О. Населення Середнього Подніпров'я I–II тисячоліття за матеріалами антропології. Київ, 2014. 296 с.

- 50.Слов'яни і Русь: археологія та історія: зб. пр. на пошану дійсн. члена Нац. акад. наук України Петра Петровича Толочка з нагоди його 75-річчя / Київ: Стародавній світ, 2013. 355 с.
- 51.Терський, Святослав Володимирович. Археологія України (середньовічна доба) Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2017. 254.
- 52.Філюк О. Середньовічне Подніпров'я в системі міжцивілізаційних контактів між Балтією та Чорномор'ям. Нариси. Київ, 2017. 142 с.
- 53.Чмихов М., Кравченко Н., Черняков І. Археологія та стародавня історія України. Київ, 1992. 374 с.
- 54.Шишкін Р.Г., Моця О.П. Дніпровська Русь. Київ: Стародавній Світ, 2013. 230 с

Додаткова:

1. Археологія і палеоекологія степової України : зб. наук. пр. /відп. ред. С. В. Махортих. Київ, 2017. 228 с.
2. Археологія та етнологія півдня Східної Європи / З. П. Маріна (відп. ред.) Дніпро: Ліра, 2016. 389 с.
3. Беляева С.А. Славяне и тюрки на просторах Украины. Из истории контактов в XIII–XIV вв. – Ч. 1. Saarbrucken : Palmarium academic publishing, 2015. 333 с.
4. Брицун-Ходак, Миколай Іванович. Літописна земля древлян. Коростень, 2002. 362 с.
5. Давня людина. Палеогеографія та археологія. Київ: Наукова думка, 2013. 204 с.
6. Древлянські старожитності. Археологічні розкопки у Житомирі. Київ, 2018. 188 с.
7. Європейська археологія I тисячоліття н. е.: зб. наукових праць на честь Ліани Василівни Вакуленко. Київ, 2017. 286 с.
8. Кучинко, Михайло Михайлович. Волинська земля X-сер. XIV ст.: археологія та історія. Луцьк: Редакційно-видавничий відділ "Вежа", 2002. 303 с.
9. Майстри з обробки дерева та кістки давньоруського міста Воїня / відп. ред. О. П. Моця. Харків, 2015. 232 с.
- 10.Моця О., Казаков А. Давньоруський Чернігів. К. : "Стародавній світ", 2011. 240 с.
- 11.Скиба А. В. Поясні набори слов'ян: геральдичний стиль. Київ, 2016. 236 с.
- 12.Старожитності Лівобережного Подніпров'я. Зб. наук. праць /наук. і відп. ред. О. Б. Супруненко. Київ: Дивосвіт, 2018. 208 с.
- 13.Терпиловский Р. В. Славяне Поднепровья в первой половине I тыс. н. э. Люблин, 2004.
- 14.Черняхівська культура: до 85-річчя від дня народження І.С. Винокура. Зб. Наук. Праць / відп. Ред. О. В.Петраускас, О. В. Гопкало, С. А. Горбаненко. Київ, 2016. 208 с.
- 15.Черняхівська культура: до 120 річчя від дня народження В.В. Петрова. З. наук. Праць. Київ, 2014. 236 с

Навчальне видання

Білобровець Ольга Матвіївна

Методичні рекомендації
до семінарських занять з освітньої компоненти
«Слов'яно-руська архітектура»

Для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 032 Історія та археологія

в авторській редакції

Надруковано з оригінал-макета автора
Підписано до друку 27.01.2023 р. Формат 60x84/16.
Умов. друк. арк. 2,4. Гарнітура Times New Roman.
Друк різнографічний. Наклад 25 прим.